

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Historický ústav

**Vodní mlýny na Litomyšlsku od poloviny
19. století do poloviny 20. století**

Bakalářská práce

Autor: Bc. Šárka Mazáčová
Studijní program: B7105 Historické vědy
Studijní obor: Prezentace a ochrana kulturního dědictví
Vedoucí práce: PhDr. Radim Urbánek

Hradec Králové, 2014

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

Zadání bakalářské práce

Autor: **Bc. Šárka Mazáčová**

Studijní program: B7105 Historické vědy

Studijní obor: Prezentace a ochrana kulturního dědictví

Název závěrečné práce: Vodní mlýny na Litomyšlsku od poloviny 19. století do poloviny 20. století

Název závěrečné práce AJ: Water mills of the Litomyšl area from mid 19th century to the mid 20th century.

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Cílem bakalářské práce je co nejpodrobněji popsat technologické vybavení a stavební podobu vybraných mlýnů bývalého politického okresu Litomyšl v období od poloviny 19. století do poloviny 20. století. *Metody:* archivní zdroje, komparace literatury, výpovědi pamětníků, terénní průzkum.

Garantující pracoviště: Historický ústav, Filozofická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Radim Urbánek

Oponent: PhDr. Ondřej Tikovský, Ph.D

Datum zadání závěrečné práce: 30. června 2014

Datum odevzdání závěrečné práce: 1. ledna 2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucího práce PhDr. Radima Urbánka samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 29. prosince 2014

.....

Anotace

Šárka MAZÁČOVÁ. *Vodní mlýny na Litomyšlsku od poloviny 19. století do poloviny 20. století*. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2014, s. 91, přílohy s. 10. Bakalářská práce.

Bakalářská práce se zabývá studiem vybraných vodních mlýnů na Litomyšlsku a částečně navazuje na diplomovou práci *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. – 18. stol.)* Miluše Vopatřilové. Hlavním cílem při studiu mlýnů je zjištění jejich technologického vybavení a jím ovlivněná stavební podoba v časovém rozmezí od poloviny 19. století do poloviny 20. století. Oblasti ekonomiky a majetkových poměrů se dotýká pouze okrajově.

Klíčová slova

Litomyšlsko, vodní mlýny, technologické vybavení, stavební podoba.

Annotation

Šárka MAZÁČOVÁ. Water mills of the Litomyšl area from mid 19th century to the mid 20th century. Hradec Kralove: Faculty of Arts, University of Hradec Kralove, 2014, p. 91. p. add. 10. Bachelor Degree Thesis.

The bachelor thesis deals with the study of selected water mills on Litomyšl area and partly continues dissertation *Millers of the Litomyšl region (2nd half of the 17th century – 18th century)* of Miluse Vopatrilova. The main objective of the study is to determine their mills technological equipment and building form affected by it in the period from mid 19th century to mid 20th century. Economics and financial situation concerns only marginally.

Keywords

Litomyšl area, watermills, technological equipment, building form.

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce PhDr. Radimu Urbánkovi za jeho cenné rady a čas, který mi věnoval při řešení daného tématu. Díky rovněž patří všem majitelům vodních mlýnů, kteří byli velice vstřícní a vpustili mě do svých domovů. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat své rodině, bez jejíž pomoci a podpory by tato práce nemohla vzniknout.

Obsah

Úvod.....	9
1 Vodní toky okresu Litomyšl.....	11
1.1 Loučná.....	11
1.2 Desná.....	11
1.3 Zlatý pásek	12
1.4 Říkovický potok	12
2 Vývoj mlýnské technologie mezi lety 1850 – 1950.....	13
3 Soupis mlýnů.....	18
3.1 Litomyšl	18
3.1.1 Mlýn č. p. 638.....	18
3.1.2 Mlýn č. p. 283.....	20
3.1.3 Mlýn č. p. 306.....	25
3.2 Nedošín.....	30
3.2.1 Mlýn č. p. 21.....	30
3.2.2 Mlýn č. p. 6.....	34
3.2.3 Mlýn č. p. 9.....	37
3.2.4 Mlýn č. p. 42.....	41
3.3 Němčice.....	44
3.3.1 Mlýn č. p. 7.....	44
3.3.2 Mlýn č. p. 82.....	47
3.3.3 Mlýn č. p. 39.....	50
3.3.4 Mlýn č. p. 71.....	53
3.3.5 Mlýn č. p. 51.....	56
3.3.6 Mlýn č. p. 47.....	60
3.4 Tržek.....	63
3.4.1 Mlýn č. p. 39.....	63
3.4.2 Mlýn č. p. 27.....	69
3.4.3 Mlýn č. p. 395.....	73
3.5 Višňáry	77
3.5.1 Mlýn č. p. 1.....	77
3.6 Cerekvice nad loučnou	81
3.6.1 Mlýn č. p. 24.....	81
Závěr.....	85
Seznam použitých pramenů a literatury	88

Seznam použitých zkratek, značek, termínů a jiného označení	91
Seznam příloh.....	92
Přílohy	93

Úvod

Téma *Vodní mlýny na Litomyšlsku od poloviny 19. století do poloviny 20. století* jsem si zvolila po dlouhé rozvaze a nahradila jsem tak své téma původní¹, které mi z mnoha důvodů nevyhovovalo. K novému tématu mne přivedla již má seminární práce z druhého ročníku, zadaná v rámci předmětu *Tradiční řemesla*, kdy jsem si vybrala právě téma mlynářství. Při vypracovávání práce jsem měla možnost navštívit zachovalý mlýn s uměleckým složením nedaleko mého bydliště, kde mne um mistrů mlynářů a zručnost sekerníků nadchly.

Cílem této práce je co nejpodrobněji popsat technologické vybavení a stavební podobu vybraných mlýnů bývalého politického okresu Litomyšl v období od poloviny 19. století do poloviny 20. století.

Práce bude částečně navazovat na diplomovou práci paní Miluše Vopatřilové *Mlynáři na Litomyšlsku (1650 – 1800)*², která zpracovává primárně majetkové poměry, vlastnictví jednotlivých mlýnů a jejich změny. Ve své práci rozlišuje mlýny patřící městu a panstvu, dále je pak člení podle vodních toků, na kterých ležely.

Prameny a literatura, ze kterých jsem čerpala, obsahují několik velmi zásadních zdrojů informací. Prvním a nejdůležitějším zdrojem je *fond Mlynářské ústředí*³ Národního archivu v Praze. Jedná se o kartony číslo 395 – 400, kde se nalézá korespondence mezi jednotlivými mlýny Litomyšlska, Svazem pro hospodaření obilím (SHO) a Mlynářským ústředím (MIU) zhruba mezi lety 1938 – 1950.

Informace staršího data se z větší části nalézají ve *Vodní knize*⁴ okresu Litomyšl, jejíž kopie mi byla s laskavým svolením Městského úřadu Litomyšle poskytnuta.

Dalším důležitým zdrojem se pro mne stal internetový portál www.vodnimlyny.cz, kde se nachází rozsáhlá databáze vodních mlýnů zahrnující 2944⁵ vodních děl z celé České republiky. Úroveň a množství zpracovaných informací se však mlýn od mlýna liší.

¹ Mé původní téma neslo název: *Tvorba Miloslava Šimka v politickém kontextu*.

² Miluše VOPATŘILOVÁ. *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. – 18. stol.)*. Pardubice: Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, 2008, s. 139, přílohy s. 19.

³ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, kratony 395-400.

⁴ Vodní knihy byly vedeny pro jednotlivé okresy od roku 1872 a obsahovaly informace o vodních dílech. K vybraným vodním dílům existují tzv. *Vložky k Vodní knize* (dále jen Vložky k VK), které jsou její součástí, ne vždy jsou však dochovány.

V neposlední řadě mi velmi pomohl terénní výzkum, kdy jsem se snažila každý jednotlivý mlýn osobně navštívit, zdokumentovat jeho stav a metodu řízeného rozhovoru zjistit informace, které neobsahovaly archivní materiály ani literatura.⁶ Ve studiu mlýnských technologií mi velmi pomohly publikace *Život a dílo mlynářů a sekerníků v Čechách I*⁷ a *Život a dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II*⁸, kde je problematika mlynářství podrobně rozvedena a popsána.

Jelikož počet mlýnů v bývalém politickém okrese Litomyšl je značný, vybrala jsem pro svou práci pouze reprezentativní vzorek objektů, které podrobněji zpracuji. Jedná se o mlýny zastupující celou škálu možných technologických řešení, která byla pro oblast východních Čech typická. Mnou vybrané mlýny pochází z obcí Litomyšl, Nedošín, Tržek, Višňáry, Němčice (pod ní spadající osada Člupek) a Cerekvice nad Loučnou. Jen v těchto obcích se nalézá přes osmnáct mlýnů. Zajímavé jsou mlýny z obcí Němčice a Nedošín, kde se jich najednou nacházelo sedm, respektive pět. Protikladem je např. obec Višňáry, kde se nacházel pouze jeden mlýn. Dohromady se jedná o přiměřeně reprezentativní vzorek pečlivě vybraných objektů z původně mnohem většího počtu, k nimž jsem shromažďovala základní informace, jelikož zahrnuje jak větší mlýny na řece Loučné, tak menší mlýny na slabých vodních tocích (např. Zlatý pásek).

Pro každý mlýn jsem vypracovala přesně strukturované portfolio, sestávající z hlavičky, kde je zmíněna obec a číslo popisné, katastrální území, bývalý politický okres, místní název mlýna, vodní tok, na němž leží, a případné připojené provozovny, mezi něž nejčastěji patřila pekárna, pila nebo výroba elektrické energie. Dále je uvedena stručná charakteristika mlýna, která obsahuje základní informace o jeho podobě. Mezi ně patří lokalita, číslo popisné, vodní tok, první písemná zmínka, počet mlýnských složení, umístění mlýnice vzhledem k obytné části mlýna a na závěr stav technologického vybavení a doba uzavření či likvidace mlýna. Zbytek portfolio je rozdělen podle zdrojů, ze kterých jsem čerpala. První jsou uvedeny informace zjištěné z archivních materiálů, následuje literatura, do které jsem zařadila rovněž informace zjištěné z webových stránek, v závěru se pak nachází terénní průzkum daného mlýnu.

⁵ Nahlíženo 18. prosince 2014, 15:23 hod .

⁶ V průběhu terénních průzkumů se mi lépe osvědčila forma položeného rozhovoru, tedy kombinace předem připravených otázek a volné výpovědi majitele.

⁷ Luděk ŠTĚPÁN – Magda KRIVANOVÁ. *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*. Praha, 2000, s. 306, ISBN 80-7203-254-2.

⁸ Luděk ŠTĚPÁN – Radim URBÁNEK – Hana KLIMEŠOVÁ. et al. *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II*. Praha, 2008, s. 316, ISBN 978-80-257-0015-0.

1 Vodní toky okresu Litomyšl

1.1 Loučná

Loučná je nejvýznačnějším vodním tokem Litomyšlska. První známky vyvěrající vody se nachází mezi obcemi Ostrý Kámen a Karle⁹, kde se pouze v deštivých jarních měsících objevuje voda, která je svedena do meliorační svodnice¹⁰ a po zbytek roku je místo suché. Voda se znovu objevuje až v obci Karle, kde je zachycena do požární nádrže, dál teče pod povrchem a objevuje se nárazově. Loučná poté protéká skrz obce Chmelík, Trstěnice, Čistá a Benátky. Definitivně se noří na povrch až na předměstí města Litomyšle, kterým rovněž protéká. Poté pokračuje do obce Nedošín, odtud teče okolo obce Tržek a pokračuje osadou V Lukách do Cerekvice nad Loučnou, a poté dál za hranice Litomyšlska. Loučná končí svou cestu nedaleko obce Počaply, kde se vlévá do Labe.

Loučná má několik přítoků. Prvním z nich je Hájecký potok, který se do ní vlévá v Trstěnici. Na pomezí Čisté a Benátek se pak k Loučné přidává Jalový potok, pramenící v obci Široký Důl. Na začátku Tržku se do Loučné vlévá Kornický potok, pramenící ve stejnojmenné obci. V osadě V Lukách, se Loučná pojí s dalším velmi významným vodním tokem Litomyšlska, kterým je Desná¹¹. Posledním přítokem na území Litomyšlska je potok Končinský, pramenící pod Mendrykou, který se k Loučné pojí před obcí Cerekvice nad Loučnou.

1.2 Desná

Vodní tok Desná pramení v Českomoravské vysočině v lese blízko obcí Lubná a Svatá Kateřina. Protéká obcemi Poříčí, Desná, Dolní Újezd, Osík a před Litomyšlí se stáčí na západ. Obtéká obec Višňáry, kde se z ní odpojuje slabší pramen zvaný Říkovický potok, který napájí Višňárský rybník. Říčka dále pokračuje okolo obce Tržek, kde z ní vytéká menší pramen napájející rybník Abrahám. Za Tržkem se před osadou V Lukách vlévá do Loučné.

⁹ Dostupný z: <http://www.estudanky.eu/5944>. *Vyvěračka Loučná* [online]. [cit. 2014-10-29; 17:34].

¹⁰ Odvodňovací žlab.

¹¹ Zvaný též Desinka.

1.3 Zlatý pásek

Zlatý pásek pramení nad silnicí pod Kozlovským kopcem¹² nedaleko České Třebové. Protéká obcí Člupek a Němčice, na jejímž konci se vlévá do Končinského potoka a spolu s ním putuje až do Cerekvice nad Loučnou, kde se vlévá do Loučné.

1.4 Říkovický potok

Říkovický potok pramení mezi obcemi Říkovice a Osík. Protéká mezi poli a v obci Višňáry napájí rybník, ze kterého pokračuje k nedaleko protékající Desné, do které se vlévá.

¹² Dostupný z: <http://www.estudanky.eu/8578-pramen-zlaty-pasek>. *Pramen Zlatý Pásek* [online]. [cit. 2014-10-29; 18:05].

2 Vývoj mlýnské technologie mezi lety 1850 – 1950

V polovině 19. století byl v Českých zemích rozšířen tzv. *starý český mlýn*. Jednalo se o mlýn s jedním nebo více mlecími složeními, doplněnými obvykle stoupou k výrobě krup a krupek. Později se pro jeho složení ujal výraz *obyčejné mlecí složení*¹³, který sloužil k odlišení od nově vznikajícího tzv. *uměleckého mlýnu*.¹⁴

Mlecí složení starého českého mlýnu bylo celistvým strojem s vlastním pohonem a mělo tyto hlavní části: hranice, pohon s převodem, mlecí zařízení a prosévání. Mlýnská hranice byla nosná konstrukce pro mlecí zařízení, do kterého patřily kameny, lub, nasýpací koš a mlecí podlaha. Byla vyráběna především z masivního dubového dřeva. Čelní sloupy byly často velmi pečlivě a pracně vyřezávány a zdobeny, protože právě v prostoru před hranicí se většinou odebíraly mlýnské produkty, takže všichni příchozí měli možnost je spatřit.¹⁵

Většina těchto mlýnů měla pro každé mlecí složení samostatné vodní kolo¹⁶. Pohánět jedním kolem dvě mlecí složení si mohli dovolit pouze mlynáři na silné vodě. Kolo bylo umístěno v *lednici*, ze které vedla hřídel procházející pod hranicí až k palečnímu kolu. To mělo palce buď na boční straně, tzv. *jednuška*, nebo při složení na vystrák mělo palce po vnějším obvodu, tzv. *lícník*. Paleční kolo dosahovalo nejčastěji velikosti dvou třetin vodního kola. Problémem bylo docílení ideální rychlosti otáčení mlecích kamenů, tj. osm až devět metrů za vteřinu, kdy se většinou pohybovala okolo tří až šesti metrů za vteřinu. Vyšší rychlosti mlynáři docílili vkládáním dalších převodů,¹⁷ případně použitím takového cévníku na železí, který měl menší průměr a umožnil výraznější převod do rychla.

Základem mlecího ústrojí byly mlecí kameny. Spodní kámen se nazýval *spodek* nebo *ležák* a byl posazen na trámčích a obehnán obrubou – věncem. V dolní části měl čtverhranný otvor vyplněný *kuželici s kuželiky*, které určovaly polohu *železí* procházejícího středem kamenu a pohánějícího horní kámen, tzv. *běhoun*. Na obrubě okolo ležáku byl *lub*, uzavírající oba kameny, po stranách však zůstávala mezera asi 15 mm. Ve starších mlýnech byla místo lubu používána jen obyčejná bedna. Obilí se mezi kameny sypalo díky *násypnému koši*, který byl nad lubem zavěšen na *štálcích*. U starších mlýnů stával koš přímo na masivním lubu.

¹³ Poslední mlýny s obyčejným složením byly postaveny v 80. letech 19. stol. Příkladem je například mlýn č. p. 42 v Opočně (PA). Informaci sdělil Radim Urbánek.

¹⁴ Luděk ŠTĚPÁN – Magda KŘIVANOVÁ. *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*. Praha, 2000, s. 39.

¹⁵ Tamtéž, s. 40.

¹⁶ Vodní kola jsou jedním z nejstarších lidmi využívaných hydraulických mechanismů, využívaných již od starověku. Dostupné z: http://hmf.enseiht.fr/travaux/CD0708/beiere/3/html/bi/3/fichiers/Muller_histo.pdf. *Water wheels as a power source* [online]. [cit. 2014-12-28; 12:59].

¹⁷ Luděk ŠTĚPÁN – Magda KŘIVANOVÁ. *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*. Praha, 2000, s. 44.

Ve výjimečných případech byl koš vybaven zvonečkem, signalizujícím jeho vyprázdnění. Dno násypného koše se nazývalo *korčák* a bylo pod lubem zavěšeno na provazech nebo řemínkách, jeho sklon se dal seřizovat pomocí otočného válečku. Sklon korčáku a jeho otřásání díky připojenému kolíku zajišťovalo rovnoměrné nasypání obilí mezi mlecí kameny.

Z lubu se melivo posunovalo otvorem v čelním trámu skrz truhlíček do moučnice,¹⁸ kterou procházel prosévací pytlík z ovčí vlny nebo žíní poháněný *hasačerm*. Ten se skládá ze svislého válečku, jehož pohyb zajišťovala odrážka, do které byla umístěna *pytlovací pružinka*. Otřásáním se z meliva vyčleňovaly jemné části a padaly do moučnice. Hrubší části vypadávaly do moučné truhly nebo do násypky. Brzy po zavedení hasačertu se rozšířilo žebrování. Žejbro bylo umístěno zpravidla před čelem moučnice, zčásti nad truhlou, obsahovalo síta k prosévání meliva.¹⁹

Špicování, tedy zbavování obilí špiček a klíčků, je ve starých českých mlýnech doloženo již v roce 1704.²⁰ Ale často se místo něj obilí před mletím pouze pralo a pšenice se kropila. Před zavedením hasačertu se vysévalo ručně pomocí žíněných sít. Po jeho zavedení se ručně provádělo již jen čištění krupice, kterou žejbro s více síty dokázalo vysít. Od 18. století se špicování stalo obvyklou součástí mlecího procesu.²¹

Součástí starého českého mlýnu mohl být také *krupník*. Kroupy se vyráběly ve stoupách, na mlecích kamenech, nebo kombinací obojího. Stoupa byla časem nahrazena novým zařízením, tzv. *holendrem*.²² Nejčastěji se využívaly stoupy *tyčové* a *kladivové*. Jednalo se o svislé tyče na dolním konci opatřené zašpičatělou hlavicí, které byly mechanicky nadzvedávány, a poté vlastní vahou padaly do jamek, do kterých se nasypalo obilí (ječmen, pšenice). To bylo odíráno, převraceno a zbavováno slupek, mlynář je posléze proséval, aby odstranil slupky a prach, a aby vytřídil kroupy a krupky.²³

Další možný postup při výrobě krup bylo odírání zrna mlecími kameny. Rozdíl oproti klasickému mlecímu složení byl v lubu, který byl válcový, takže i v horní části byl od kamene dostatečný odstup. Lub byl na vnitřní straně opatřen zdrsňelým plechem. Po vyjmutí z lubu bylo nutné odstranit slupky a melivo bylo dále ohlazováno ve stoupách a znovu proséváno. Zařízení využívaná přímo k výrobě krup se tedy, jak už bylo uvedeno výše, nazývala

¹⁸ Luděk ŠTĚPÁN – Magda KŘIVANOVÁ. *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*. Praha, 2000, s. 46.

¹⁹ Tamtéž, s. 49.

²⁰ Informace sdělena PhDr. Radimem Urbánkem.

²¹ Luděk ŠTĚPÁN – Magda KŘIVANOVÁ. *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*. Praha, 2000, s. 51.

²² Tamtéž, s. 53.

²³ Tamtéž, s. 54.

holendry. Ty pracovaly podobně jako mlecí kameny, ale lub se zde otáčel proti směru mlecího kamene, čímž bylo dosaženo vyšší obvodové rychlosti. Kvalitnější výroby krup mlynáři dosahovali tříděním očištěného obilí na sítu a v krupníku pak byla použita vždy zrna stejné skupiny.²⁴

V oblastech, kde se pěstovalo proso, se ve mlýnech často využívaly tzv. *jahelky*, a to k oloupaní zrnka prosa a k vytrídění hotového produktu od slupek. Jahelka byla napojena na paleční kolo krupníku nebo mlecího složení. Zvláštností jahelek bylo nahrazení mlecího kamene, spodku, jílovou plochou.²⁵

Revoluci v technologickém vybavení i stavební podobě mlýnů znamenal počátek využívání mlýnů s *uměleckým složením*. Zásadním rozdílem oproti starému českému mlýnu bylo umístění mlecích zařízení do několika podlaží²⁶, mezi kterými se melivo a mlýnské výrobky pohybovaly pomocí dopravníků. Velkým krokem vpřed se rovněž stala průmyslová výroba mlýnských zařízení²⁷, využívání nových postupů a materiálů.

Přechod mezi starým českým mlýnem a mlýnem s uměleckým složením pak tvořily tzv. *poloumělecké mlýny*, které byly kombinací obojího. Vznikaly v původních mlýnských budovách, kde se mlynáři snažili v přízemní nebo dvoupodlažní budově co nejvíce využít nové technologické možnosti. Osadili tedy ke stávajícímu obyčejnému složení další stroje patřící již ke složení uměleckému, např. hranolový vysévač, tarár, kapsový výtah, aj.

Původně se k mletí, stejně jako ve starém českém mlýnu, využívalo *přírodních mlecích kamenů* z místních lomů. Ty byly později nahrazovány novými, tzv. *francouzskými kameny*²⁸, které měly mlecí plochu opatřenu segmenty sladkovodního křemence, který byl většinou natmelen na přírodní kámen. Třetí skupinu tvořily *umělé kameny*, vytvářené z drti sladkovodního křemence a smirku. Velkým průlomem se stalo mletí s využitím válcových stolic s mlecími válci²⁹. Ty brzy nahradily mlecí kameny, které si většina mlynářů

²⁴ Luděk ŠTĚPÁN – Magda KŘIVANOVÁ. *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*. Praha, 2000, s. 55.

²⁵ Tamtéž, s. 57.

²⁶ První podlaha – mlecí, později zvaná též válcová, druhá podlaha – manipulační, třetí podlaha – manipulační (nebývá vždy), čtvrtá a pátá podlaha – spodní a horní podlaha podstřeší

²⁷ Mezi nejvýznamnější české firmy vyrábějící mlýnské technologie se řadili např. Prokop Pardubice, Hübner a Opitz Pardubice, Prokopec Praha, Škrdlant České Budějovice, Kohout Vysočany.

²⁸ Označení „francouzské“ kameny pochází z použitého materiálu, jímž byly sladkovodní křemence skutečně těžené ve Francii. První společností v českých zemích, která začala tento typ mlecích kamenů vyrábět, se stala roku 1866 firma Hübner a Opitz.

²⁹ Ovšem nejstarší válcové stolice nesloužily k mletí zrna, ale pouze k mletí dunstů nebo luštění krupic. Luděk ŠTĚPÁN – Radim URBÁNEK – Hana KLIMEŠOVÁ. et al. *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II*. Praha, 2008, s. 70.

ponechávala jen na šrotování nebo domílku. Válcové stolice, nejdříve s jedním, později i se dvěma páry válců, byly vyráběny nejprve z porcelánu a posléze z litiny, kde se rozlišovaly válce hladké a rýhované.

Pro lepší kvalitu mletí bylo třeba zrno pročistit a vytřídit podle velikosti. K tomuto účelu sloužila *žejbra*, anebo hranolové *vysévače* s drátěným potahem. K vytřídění obilí podle hmotnosti se využíval *tarár*, ve kterém se obilí třídilo pomocí proudu vzduchu.³⁰ Propracovanější hranolové vysévače obsahovaly síta dvou hrubostí, kdy na prvním jemném propadl prach a na druhém hrubším propadlo obilí. Síto tak zachytilo velké hrubé části, jako např. stébla, hrudky hlíny apod.

Válcový tarár, též zvaný *koukolník*, se využíval k vybírání kulovatiny a zlomků obilí. Ke konci 19. století se začaly hojně využívat magnety k zachycení kovových částic (hřebíků, úlomků náradí a strojů apod.). K loupání obilí se využívaly plechové válce, v nichž se nacházely kužely s prolisovanými otvory, které zrno odíralo, a tak zbavovalo slupky. Oloupané obilí pak pokračovalo dále k semletí na mlecích kamenech, později však stále častěji ve válcových stolicích. Ty byly původně umístěny v dřevěných skříních, které byly později nahrazeny litinovými.

Kvalita výsledných mlýnských produktů se zvýšila s nástupem rovinných vysévačů na počátku 20. století, jejichž princip byl založený na umístění až dvanácti sít nad sebou strojně uváděných do krouživého pohybu. K třídění a čištění krupic se od konce 19. století využívala reforma, která využívala kombinaci proudu vzduchu a prosévání na sítěch. Dříve ruční míchání mouky v moučných truhlách, bylo nahrazeno mechanicky poháněnými míchačkami dvou druhů. Svislým nebo vodorovným válcem, v němž byl umístěn míchací šnek.³¹

Jelikož ve mlýně s uměleckým složením bylo nutno obilí a mlýnské výrobky neustále přemísťovat mezi jednotlivými patry, byly ve všech těchto mlýnech umístěny dopravníky. K přesunu směrem nahoru se využívaly kapsové výtahy, k vodorovnému přesunu sloužily šnekové dopravníky a směrem dolů se mlýnské výrobky pohybovaly spádovými trubkami.³²

³⁰ Luděk ŠTĚPÁN – Radim URBÁNEK – Hana KLIMEŠOVÁ. et al. *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II.* Praha, 2008, s. 67.

³¹ Luděk ŠTĚPÁN – Radim URBÁNEK – Hana KLIMEŠOVÁ. et al. *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II.* Praha, 2008, s. 76.

³² Tamtéž, s. 77.

Samostatnou kapitolu představuje i pohon vodních mlýnů s uměleckým složením. Původní vodní kola byla nahrazována parními stroji, spalovacími motory a motory elektrickými. Při zachování vodních kol pro pohon uměleckého složení došlo k úbytku počtu kol a k navýšení jejich šíře. Nejrozšířenějším pohonem těchto mlýnů se však staly vodní turbíny. Nejvyužívanějším typem byla tzv. *Francisova turbína*.³³ Často rovněž docházelo ke kombinaci několika druhů pohonů.

Vývoj českých mlýnů zaznamenal několikrát období stagnace či naopak rychlého růstu, a to vždy v návaznosti na ekonomickou a politickou situaci, se kterou je spjat každý druh průmyslu. Prvním takovýmto obdobím se stalo zrušení nevolnictví a s ním spojené začátky podnikání širších vrstev obyvatelstva po roce 1850 a umožňující nové poměry v českém mlynářství. První světová válka znamenala paradoxně znovuotevření i některých již nepoužívaných mlýnů, jelikož bylo potřeba rozšířit zásobovací kapacitu. Velkou vlnu modernizací také zaznamenáváme po roce 1918.³⁴ Naopak nepříznivý vliv na rozvoj mlynářství měla ekonomická krize především v první polovině 30. let 20. století. Dalším mezníkem se stala druhá světová válka, kdy byly mlýny na slabých tocích a se zastaralým technologickým vybavením zavírány např. na základě vyhlášky Ministerstva zemědělství č. 386/1941 Sb. ze dne 12. listopadu 1941.³⁵ Po roce 1945 proběhla nová vlna modernizací mlýnů, na druhou stranu velké části mlýnů, zavřených za druhé světové války již nebylo obnoveno povolení k mletí. Ukončení rozvoje malých českých mlýnů znamenal výnos č. j. 31. 037/51-243 ze dne 1. října 1951, který znamenal zastavení všech mlýnů, které nebyly nezbytné pro socialistické hospodářství v termínu 31. prosince 1951.³⁶

³³ Tamtéž, s. 92.

³⁴ Modernizace se týkala i velkého počtu venkovských mlýnů, pro nedostatek financí však mlynáři často provedli pouze nejnútnejší úpravy. Luděk ŠTĚPÁN – Radim URBÁNEK – Hana KLIMEŠOVÁ. et al. *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II*. Praha, 2008, s. 82.

³⁵ Tamtéž, s. 82.

³⁶ Některé mlýny byly zapečetěny, aby sloužily jako rezerva pro případ potřeby. Luděk ŠTĚPÁN – Radim URBÁNEK – Hana KLIMEŠOVÁ. et al. *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II*. Praha, 2008, s. 84.

3 Soupis mlýnů

3.1 Litomyšl

3.1.1 Mlýn č. p. 638

Obec, číslo popisné	Litomyšl, č. p. 638
Katastrální území	Litomyšl
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Gabrielův, Panský mlýn
Vodní tok	Loučná
Připojené provozovny	-----

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn ve městě Litomyšl č. p. 638 leží na vodním toku Loučná. První písemná zmínka pochází z roku 1552³⁷ a vztahuje se k urbáři, ve kterém je mlýn zapsán. Původní vybavení se ve mlýně nacházelo až do roku 1937, kdy mlýn vyhořel, a poté již nebyl obnoven.

Archivní materiály

Dne 22. srpna 1940 zaslal Svaz pro hospodaření obilím (dále jen SHO) starostovi Litomyšle R. Morávkovi vyjádření k zápisu do mlynářského rejstříku: „*Mlýn zanikl podle ustanovení § 33 živnostenského řádu [...] výše uvedený podnik nesmí tudíž vůbec semlátí obilí, hrách, proso, pohanku, soju a boby na mlýnské výrobky k účelům lidské výživy, ani po živnostensku šrotovati obilí a ostatní plodiny ke krmným účelům.*“³⁸

Dalším pramenem je zápis do mlynářského rejstříku³⁹, kde je na první straně majitelem mlýna panem Františkem Gabrielem napsáno sdělení o tom, že mlýn vyhořel 30. září 1937 a v dubnu 1939 byl zcela zlikvidován. Místo budovy mlýna byly postaveny byty, živnost mlynářská pak byla definitivně odhlášena 30. září 1939.⁴⁰

³⁷ Miluše VOPATŘILOVÁ. *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. – 18. stol.)*. 2008, str. 82.

³⁸ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 400, signatura 4262-64.

³⁹ Jednalo se o velmi podrobný a konkrétní dotazník, obsahující otázky ohledně majetkových vztahů, vodního díla, dostupnosti, mlecí a skladovací kapacity, druhu výrobků, živnostenského oprávnění, technologického vybavení, lidských zdrojů, apod., rozeslaný všem mlýnům v roce 1939.

⁴⁰ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton č. 400, signatura 4262-64.

Terénní průzkum

Při návštěvě mlýniště se mi nepodařilo nalézt jakékoliv stopy po vyhořelém mlýnu, místo původní budovy mlýna dnes stojí Vyšší odborná škola pedagogická a Střední pedagogická škola. Při průzkumu nedalekého toku Loučné jsem neobjevila žádné pozůstatky vodního díla ani jiných staveb či zařízení, které by dokazovaly, že zde kdysi mlýn stával.

3.1.2 Mlýn č. p. 283

Obec, číslo popisné	Litomyšl, č. p. 283
Katastrální území	Litomyšl
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Konšelský, Krausův, Špitálský mlýn
Vodní tok	Loučná
Připojené provozovny	Okružní pila, pekárna

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn ve městě Litomyšl č. p. 283 leží na vodním toku Loučná. První písemná zmínka pochází z roku 1624⁴¹ a je spojená s mlynářem Jiřím Podhajským, který jej v tu dobu spravoval. Mlýn měl umělecké složení o třech podlažích, přičemž mlýnice byla součástí obytné části.⁴² Toto vybavení se ve mlýně nacházelo až do 60. let 20. století, kdy byl mlýn zbořen.⁴³

Archivní materiály

Dne 26. května 1941 odeslalo Mlynářské ústředí (dále jen MIU) dopis mlynáři Gustavu Krausovi, ve kterém povoluje výměnu strojního zařízení mlýna. Jeho výměna byla podmíněna potvrzením, že pořízením nového vybavení se nerozšíří výrobní schopnost mlýna. Jednalo se o odstranění umělých mlecích kamenů od firmy Kučera o průměru 84 cm do šrotovníku a jejich nahrazení kameny novými se stejným rozměrem.⁴⁴

Další korespondencí obsaženou ve fondu MIU byl dopis psaný v německém jazyce od Wehrmachtstandortälteste⁴⁵, datovaný na den 28. prosince 1942. Je v něm zmíněno, že vlastník vodního mlýna Gustav Kraus pro Wehrmacht mlel oves. Německy psaných dokumentů se zde nalézalo více a z listiny datované 2. června 1943 je zřejmé, že Němcům vyhovovala poloha mlýna i k nim přátelský majitel, a proto získával nejrůznější výhody a zakázky. Dne 15. září 1943 zaslal SHO dopis majiteli mlýna, kterým mu schvaluje výměnu zařízení:

⁴¹ Miluše VOPATŘILOVÁ. *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. – 18. stol.)*. 2008, str. 46.

⁴² Tamtéž, s. 55.

⁴³ Dostupný z: <http://vodnimlyny.cz/mlyny/mlyn/307-konselsky-mlyn-spitalsky-mlyn>. *Konšelský mlýn, Špitálský mlýn* [online]. [cit. 2014-11-17; 15:23].

⁴⁴ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 396, signatura 4216-64.

⁴⁵ Posádkové velitelství Wehrmachtu, po roce 1972 označované jako Wehrmachtstandortkommandatur.

„Českomoravský svaz pro hospodaření obilím schvaluje [...] výměnu zařízení ve mlýně [...]:

Dosavadní stav – pohon

- 1) *Kolo na vrchní vodu, průměr 3300 mm, šířka mezi věnci 1000 mm, výkonnost 3,45 KS*
- 2) *Kolo na vrchní vodu, průměr 3300 mm, šířka mezi věnci 1100 mm, výkonnost 4,83 KS*
- 3) *Plynosací motor Ing. Ron a Štefel jednoválcový, výkonnost 12 KS*

Zamýšlená změna

- *Plynosací motor bude odstraněn a nahrazen elektromotorem Sousedík 7,5 KW*

Nový stav – pohon [...]

- 1) *Elektrický motor Sousedík 7,5 KW⁴⁶*

Dne 25. listopadu 1947 zaslalo SHO schválení výměny všech dosavadních hranolových a odstředivých vysévačů za nové:

„[...] *Všechny dosavadní hranolové a odstředivé vysévače a to: hranolový třídící vysévač 2500 x 710 mm, hranolový krupicový vysévač 4150 x 800 mm, hranolový moučný vysévač 3660 x 900 mm, odstředivý moučný vysévač 2200 x 740 mm, hranolový třídící vysévač 2400 x 710 mm a hranolový moučný vysévač 3600 x 850 mm, budou odstraněny a nahrazeny dvěma dvouskříňovými dvoudílnými rovinnými vysévači Svatoň, skříně 1600 x 480 mm, každý 2 x 12 sít. [...]*⁴⁷

Zápis do mlynářského rejstříku:

Stanoviště mlýna se nachází v obci Litomyšl, č. p. 283. Majiteli jsou manželé Gustav a Terezie Krausovi, kteří mlýn převzali 24. listopadu 1924 po předchozím majiteli Eduardu Krausovi. Živnostenské oprávnění k provozování mlýna, vydané na základě živnostenského listu číslo 2489, vydaného dne 21. ledna 1925, měl Gustav Kraus.⁴⁸

Mlýn sestával z hlavní dvoupatrové budovy, která byla zděná o rozměrech 20 x 14 m. Mlýnice se nacházela v přízemí, podstřeší a v obou patrech. Výška přízemí sahala do 2,74 m, první poschodí bylo vysoké 4,35 m, druhé 3,75 m. Podstřeší do hřebenu střechy mělo 5,1 m. V přízemí se nacházel byt o výměře 57 m², v prvním poschodí mlýnské budovy pak byt o výměře 76 m². V mlýnské budově se dále nacházela strojovna pro motor na nasávaný plyn. Jednalo se o přízemní zděnou budovu 6,9 m dlouhou, 4,3 m širokou s chodbou do mlýna. Další stavbou byla pila, později kůlna a domácí dílna, která byla také přízemní, prkenná

⁴⁶ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 396, signatura 4216-64.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž.

a v podzemí zděná. Byla 14,2 m dlouhá, 3 m široká, s chodbou ke mlýnu a přístřeškem pro okružní pilu. Jako skladiště obilí se využíval volný prostor v přízemí o rozloze 32 m², kde se obilí ukládalo v pytlích. Celkem bylo možno uložit 240 q obilí. Pro skladování mlýnských výrobků ze žita se využíval prostor na válcové podlaze v prvním patře o rozloze 48 m², kapacita byla asi 130 q obilí. K uskladňování mlýnských výrobků z pšenice a ječmene (kroupy a krupky) se využívala podlaha v druhém a třetím patře o celkové výměře 66 m². Celková kapacita byla asi 200 q mlýnských výrobků.⁴⁹

Vodní právo bylo uznáno okresním úřadem v Litomyšli výměrem ze dne 21. října 1927 č. j. 25168/2. Vodní dílo se nachází na vodním toku Loučná, výška vody před stavidlem je 35 cm, normální spád je 370 cm a poklesem vody se snižuje až na 340 cm.⁵⁰

Poměry vodní

	Stav vody	Od	Do	Množství vody protékající za vteřinu	Spád v cm	Síla vody v KS
1	Nejmenší množství vody	-----	-----	65	-----	2,2
2	Střední množství vody	-----	-----	125	-----	4,3
3	Nejvyšší množství vody	-----	-----	240	-----	8,28

Mlýn v roce 1939 poháněla dvě vodní kola na vrchní vodu o vnějším průměru 330 cm. První z nich mělo šířku mezi věnci 100 cm, hloubku 25 cm, počet obrátek za minutu 9 a jeho nejvyšší výkon byl 3,45 KS. Druhé pak mělo šířku mezi věnci 110 cm, hloubku taktéž 25 cm, počet obrátek za minutu 9 a nejvyšší výkon 4,83 KS. Obě kola měla šířku stavidla 82 cm. Mlýn byl rovněž vybaven plynosacím motorem o jednom válci o průměru 25 cm, vyrobeném v roce 1909. Jako palivo se využíval antracit, 220 obrátek za minutu zajišťovalo motoru výkon 10 - 12 KS. K tomuto motoru patřila generátorová stanice o průměru 38 – 40 cm u vyzdívky z mokrého čističe o vnitřním průměru 50 cm a výšce 200 cm z plynojemu o průměru 70 cm a výšce 70 cm.⁵¹

K čištění obilí se využívalo hned několik zařízení. Prvním byl tarár se žejbrem a magnetem o rozměrech 65 x 120 cm, vyrobený firmou Svatoň a Pětivoký. K přebírání zrna se využíval trier o rozměrech 50 x 200 cm. K loupání obilí a výrobě krup byla používána periodická loupačka Marš č. 1, vyrobená v roce 1908. K čištění oloupaného a suchého zrna sloužil

⁴⁹ Národní archiv, fond Mlýnářské ústředí, karton 396, signatura 4216-64.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Tamtéž.

hranolový vysévač s drátěným pytle o rozměrech 100 x 600 cm vyrobený místním řemeslníkem J. Rambouskem.⁵²

K mletí sloužila kombinace čtyř válcových stolic od firmy Hübner a Opitz a dvou mlecích kamenů. Rýhovaná stolice s délkou válců 70 cm a průměrem 22 cm se využívala ke šrotování pšenice a výrobě krupic. Porcelánová stolice s délkou válců 40 cm a průměrem 35 cm se využívala k vymílání krupic. Rýhovaná stolice s délkou válců 60 cm a průměrem 30 cm se využívala k mletí žita a domílání pšenice. Poslední, také rýhovaná stolice, s délkou válců 40 cm a průměrem 35 cm sloužila k mletí ovsa. Francouzský mlecí kámen od firmy Hübner a Opitz o průměru 110 cm se využíval k domílání a odírání zrna, umělý kámen od firmy Kučera z Pardubic o průměru 84 cm se využíval ke šrotování.⁵³

K vysévání sloužilo šest hranolových a odstředivých vysévačů. Jednalo se o šrotový vysévač s délkou motáku 230 a průměrem motáku 71 cm. Třídící vysévač na krupici s délkou motáku 415 cm a průměrem motáku 80 cm. Moučný vysévač s délkou motáku 366 cm a průměrem motáku 90 cm. Odstředivý vysévač k porcelánce od firmy Hübner a Opitz s délkou motáku 220 cm a průměrem motáku 74 cm. Šrotový vysévač k žitné stolici s délkou motáku 240 cm a průměrem motáku 71 cm. Moučný vysévač k žitné stolici s délkou motáku 360 cm a průměrem motáku 85 cm. Dále se využívala jednoduchá čtyřrámečková reforma s délkou rámečku 55 cm a s délkou rámečku 44 cm, využívaná k čištění krupic.⁵⁴

K pomocným strojům se řadila aspirace, která obsahovala 1 sací filtr se 4 hadicemi o průměru 30 cm a automatickým oklepáváním. Průměr otočného kola ve ventilátoru byl 40 cm, šíře 14 cm, průměr odsávacího potrubí byl 20 cm. Odsávací zařízení byl výrobek firmy Bedřich Appl Čermná. Aspirace žitné stolice byla 60 x 30 cm obsahovala 1 tlakový filtr od loupačky k zachycování částic od špicování, dále 1 tlakový filtr od reformy a 1 aspirátér s turbínovým větrákem od špicového vysévače. K míchání mouky sloužila válcová míchačka s délkou míchacího válce 275 cm o obsahu 70 q. Ve mlýnu se pro osvětlení mlýnice využívalo dynamo o výkonu 10,4 kW⁵⁵ a mlýn rovněž poháněl okružní pilu se spotřebou síly 3 – 4 KS.⁵⁶

⁵² Národní archiv, fond Mlýnářské ústředí, karton 396, signatura 4216-64.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ Výkon dynamu byl značně nadbytečný, je tedy možné se domnívat, že mlynář dynamem poháněl elektromotor, nebo dodával elektrickou energii sousedům.

⁵⁶ Národní archiv, fond Mlýnářské ústředí, karton 396, signatura 4216-64.

Zápis je datován dne 10. července 1939, podepsaný Gustav Kraus.⁵⁷

Mlýn byl původně zapsaný v seznamu kulturních památek. Po roce 1960 byl zbořen a v roce 1970 byl ze seznamu vyjmut. Zachovalo se pouze hospodářské stavení.⁵⁸

Literatura

V roce 1930 mlýn poháněla dvě kola na svrchní vodu. První kolo mělo průtok 0,22 m³/s a spád 3,4 m, druhé kolo mělo průtok 0,123 m³/s a spád 3,5 m. Výkon činil 9 k.⁵⁹

Terénní průzkum

Při návštěvě mlýniště jsem objevila pouze použitý spodek mlecího kamene, který je dnes využíván jako dekorace v zahradě, dále pak pozůstatek kašny a náhonu. Nic dalšího se z původního mlýna podle slov současného majitele nemovitosti nedochovalo.

⁵⁷ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 396, signatura 4216-64.

⁵⁸ Dostupný z: <http://vodnimlyny.cz/mlyny/mlyn/307-konselsky-mlyn-spitalsky-mlyn>. *Konšelský mlýn, Špitálský mlýn* [online]. [cit. 2014-11-17; 18:53].

⁵⁹ Tamtéž.

3.1.3 Mlýn č. p. 306

Obec, číslo popisné	Litomyšl, č. p. 306
Katastrální území	Litomyšl
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Markův, Pražský mlýn
Vodní tok	Loučná
Připojené provozovny	Pila

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn v Litomyšli č. p. 306 leží na vodním toku Loučná. První písemná zmínka pochází z roku 1615, kdy ve mlýně hospodařil Jan Straka⁶⁰. Následná zmínka z roku 1704⁶¹ popisuje dnešní Markův mlýn jako budovu s uměleckým složením o čtyřech podlažích, přičemž mlýnice je napojena na obytnou část, která vznikla z původní budovy mlýna. Původní vybavení se uvnitř nedochovalo, většina zařízení byla z mlýna odvezena dva roky po jeho znárodnění, které proběhlo v roce 1961.⁶²

Archivní materiály

Archivní materiály uvádí, že: „Mlýn č. p. 306 jest starým vodním dílem, které zde existovalo nesporně před r. 1870 a možno ho proto charakterizovati jako starý vodní stav [...]. Podle toho měl tento mlýn vodní kola na základě úředního měření, provedeného ing. Šteinhausem dne 18/7. 1922 za účelem vyměření daně z vodní síly, při němž zjištěno, že:

I. kolo na mlýn mělo největší hltnost 117 l/sek.

II. “ “ “ “ 84 l/sek.“⁶³

Jednalo se celkem o 201 l/s, které ovšem bylo nutno kvůli modernizaci mlýna zvýšit o 89 l/s. Toto navýšení bylo povoleno na dobu 50 let, ovšem mohlo být kdykoliv zrušeno, pokud by to vyžadovaly veřejné či regulační zájmy.⁶⁴

⁶⁰ Miluše VOPATŘILOVÁ. *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. – 18. stol.)*. 2008, s. 154.

⁶¹ Tamtéž, s. 57.

⁶² Dostupný z: <http://vodnimlyny.cz/mlyny/mlyn/307-konselsky-mlyn-spitalsky-mlyn>. *Konšelský mlýn, Špitálský mlýn* [online]. [cit. 2014-11-17; 18:53].

⁶³ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 399, signatura 4254-64.

⁶⁴ Městský úřad Litomyšl, Vodní kniha, č. 013.

Jelikož Konšelský a Markův mlýn měly společný náhon, docházelo mezi těmito mlynáři velmi často k rozepřím.⁶⁵ Dnes již neexistující náhon tekł nejprve přes Markův mlýn, až poté se dostal k mlýnu Konšelskému, jeho mlynář si proto často stěžoval, že má málo vody, a tedy i menší výkon, protože starost o vodní dílo a průtok vody patřila mlynáři z Markova mlýna. O tom se zmiňuje zápis ve Vložce k VK ze dne 25. října 1880 sepsaný v Benátkách:

„[...] okresního hejtmanství Litomyšlského ze dne 18. září 1880 č. 4114 [...]. Normálního znamení pro splav patřící ke mlýnu č. 306 zvanému „Pražský mlýn“ pana Františka Kubiase a č. 283 „Konšelský mlýn“ zvaném pana Eduarda Krause. Oba mlýny jsou ve městě Litomyšl a protéká jimi potok Loučná. Splav patří do katastru obce Benátky, voda teče přes mlýn pana Khoma a spojuje se do společného náhonu pro pražský i konšelský mlýn. Pražský mlynář má 60 % vody a konšelský 40 %. Délka splavu je 87 m, to zahrnuje i průplav na dolním konci, na opačném břehu založený stavidlový splav se dvěma okenicemi. Průplav má šířku 3,7 m a při větším stavu vody se musí průplav otevřít, aby voda mohla odtékat. [...]“⁶⁶

Dne 13. ledna 1944 zaslalo SHO mlynáři Jaroslavu Markovi dvojjazyčné schválení výměny zařízení mlýna:

„Českomoravský svaz pro hospodaření obilím schvaluje [...] popsanou výměnu zařízení mlýna [...].

Dosavadní stav: Stojatá míchačka „Rapid“, délka šneku 3600 mm, na obsah 25 q otrub.

Zamýšlená změna: Míchačka bude odstraněna a nahrazena ležatou míchačkou Koma, s válcem 2000 mm dlouhým, na obsah 50 q mouky. [...]“⁶⁷

Dne 1. června 1944 obdržel Jaroslav Marek od SHO další vyjádření o povolení výměny zařízení mlýna, týkající se vysévací stolice. „Českomoravský svaz pro hospodaření obilím schvaluje [...] popsanou výměnu zařízení mlýna [...].

Dosavadní stav

- 1) Jednoskříňový dvoudílný rovinný vysévač Prokop, skříň 1300 x 800 mm, 2 x 9 sít*
- 2) Hranolový třídící vysévač 2000 x 700 mm*
- 3) Hranolový moučný vysévač 3300 x 800 mm*

Zamýšlená změna: výměna rovinného vysévače za jednoskříňový dvoudílný rovinný vysévač Koma, skříň 1600 x 1075, 2 x 12 sít.

⁶⁵ To dokládá i zápis Okresního úřadu v Litomyšli ze dne 17. prosince 1928, kde je zmíněno, že o čištění náhonu ležícího v Benátkách se mezi mlynáři vede spor. Městský úřad Litomyšl, Vodní kniha, č. 013.

⁶⁶ Městský úřad Litomyšl, Vodní kniha, č. 013.

⁶⁷ Národní archiv, fond Mlýnářské ústředí, karton 399, signatura 4254-64.

Nový stav

- 1) *Jednoskříňový dvoudílný rovinný vysévač Koma, skříň 1600 x 1075, 2 x 12 sít.*
- 2) *Hranolový třídící vysévač 2000 x 700 mm*
- 3) *Hranolový moučný vysévač 3300 x 800 mm*⁶⁸

Přestože je zřejmé, že mlynář Pražského mlýna vedl čilou korespondenci se SHO, kde si nechával potvrdit nejrůznější výměnu strojního zařízení, i zde docházelo k pochybením či záměrnému porušení předpisů, jak dokládá dokument datovaný dne 6. května 1947: „[...] *trestním nálezem okresního národního výboru [...] byl Jaroslav Marek, mlynář, Litomyšl čp. 306 pro neoprávněnou výměnu turbíny potrestán peněžitou pokutou v částce Kčs [!] 1.000.– ve prospěch státní pokladny, v případě nedobytnosti k náhradnímu trestu vězení v trvání 4 dnů.*“⁶⁹

Dne 7. května 1947 schválilo SHO mlynáři Jaroslavu Markovi výměnu Francisovy turbíny od firmy Kolben – Daněk, která měla nejvyšší průtokní množství vody 200 l/s, spád 400 cm a výkonnost 8 KS za novou Francisovu turbínu s vodorovnou hřídelí od ČKD, která měla nejvyšší průtokní množství vody 290 l/s, stejný spád a výkonnost 11,6 KS. Spolu s turbínou byla vyměněna i původní čtyřválcová rýhovaná stolice Ganz 47,5 x 22 x 22 cm za čtyřválcovou rýhovanou stolicí ČKD 50 x 22 x 25 cm.⁷⁰ Tato výměna turbíny je rovněž popsána ve výměru odeslaném Místním národním výborem (dále jen MNV) mlynáři Markovi, kde se uvádí, že o výměnu turbíny žádal již 13. května 1947.⁷¹

Dalším zařízením, nutným k výměně se stal prachový a hrudový hranolový vysévač 2100 x 700 cm a koukolník 2000 x 500 cm, které měly být nahrazeny jednoduchým aspirátorem Prokop 75 cm, magnetem bez stírače a koukolníkem 200 x 50 cm. Tuto změnu schválil SHO dne 14. července 1948. Výstavba aspirátoru 750 a magnetu byla následně potvrzena dopisem Jaroslava Marka s datem 11. října 1948.⁷²

Zápis do mlynářského rejstříku:

Stanoviště mlýna se nachází v Litomyšli č. p. 306. Majiteli byli Jaroslav a Marie Markovi, kteří mlýn vlastnili na polovinu. Po původních majitelích, kterými byli Františka a František

⁶⁸ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 399, signatura 4254-64.

⁶⁹ Zde je ovšem matoucí, že v archivu se nachází dva totožné listy povolující výměnu Francisovy turbíny za novou o větším výkonu, jeden je ovšem datovaný 12. prosince 1946, tedy dříve než dopis ukládající pokutu, druhý pak až 7. května 1947, tedy do doby po udělení pokuty. Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 399, signatura 4254-64.

⁷⁰ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 399, signatura 4254-64.

⁷¹ Městský úřad Litomyšl, Vodní kniha, č. 013.

⁷² Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 399, signatura 4254-64.

Markovi, ho převzali dne 1. ledna 1935. Schválení provozovny proběhlo výměrem č. j. 316-41, ze dne 7. srpna 1923.⁷³

Hlavní mlýnská budova je 11 m dlouhá, 11 m široká, 11 m vysoká, třípatrová, zděná⁷⁴, jen štít je prkenný. Na ni je připojena budova 6 m dlouhá, 4 m široká a 6 m vysoká, v přízemí je umístěn plynový motor, v prvním patře je šalanda a v podkroví půda. Další budova je obytná, 20 m dlouhá, 7 m široká, 8 m vysoká, jednopatrová. Hospodářská budova je 24 m dlouhá, 6 m široká a 4 m vysoká. Obilí se skladovalo na válcové podlaze, kde se nalézá volný prostor o rozloze 7 x 11 m. Celkem zde bylo možno uložit 300 q obilí. Mlýnské výrobky byly ukládány v pytlích na 2. poschodí.⁷⁵

Vodní právo bylo uznáno okresním úřadem v Litomyšli. Výška vody před stavidlem je 60 cm, průměr přívodního potrubí je 200 x 60, normální spád činí 400 cm.⁷⁶

Poměry vodní

	Stav vody	Od	Do	Množství vody za vteřinu	Spád v cm	Síla vody v KS
1	Nejmenší množství vody	1/11	30/2	200	400	8
2	Střední množství vody	1/7	30/10	300	400	12
3	Největší množství vody	1/3	30/6	400	400	16

Ve mlýně se nachází Francisova turbina v otevřené kašně od firmy Kolben-Daněk, největší průtok vody za sekundu činil 200 l, turbina provedla 185 obrátek za minutu. Její největší výkon byl 8 KS. Mimo turbínu se ve mlýně nacházel plynový motor od firmy Dobrý Boleslav. Jako palivo se využíval antracit. Průměr válců byl 24 cm, počet obrátek 190 za minutu. Výkon činil 14 KS.⁷⁷

Čistírna mlýna obsahovala prachový a hrudový vysévač o rozměrech 70 x 210 cm, využívaný k odstraňování prachu a hrud. Trier o rozměrech 50 x 200 cm k odstraňování kulovatin⁷⁸ A loupací stroj č. 1 ke špicování. Výkon celé čistírny byl 72 q obilí za 24 hodin.⁷⁹

⁷³ Národní archiv, fond Mlýnářské ústředí, karton 399, signatura 4254-64.

⁷⁴ Viz příloha č. 4.

⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Jedná se např. o koukol, vikev, mák, malé kulaté kamínky apod.

⁷⁹ Národní archiv, fond Mlýnářské ústředí, karton 399, signatura 4254-64.

K mletí se využívalo 5 válcových stolic a smirkový kámen. Tři stolice byly ocelové rýhované, jedná se o dvě stolice od firmy Ganz Budapešť se dvěma válci o délce 47 cm a průměru 22 cm využívaných ke šrotování a o dvouválcovou stolicí Prokop Pardubice s hladkými válci o délce 40 cm a průměru 30 cm využívanou k mletí krupic. Dále o porcelánovou stolicí o stejných rozměrech k domílání dunstů a mlecí dvouválcovou stolicí s rýhovanými válci o délce 50 cm a průměru 30 cm k mletí žita. Ke šrotování se využívaly smirkové kameny od firmy Gabriela Žižky o průměru 110 cm.⁸⁰

K vysévání se využíval hranolový vysévač zvaný sortýr s délkou motáku 200 cm a průměrem 70 cm, který slouží k oddělení meliva od slupek. Druhým vysévacím zařízením byl moučný hranolový vysévač s délkou motáku 320 cm a průměrem 80 cm využívaný k vysévání žita. Rovinný vysévač od firmy Prokop Pardubice měl délku skříně 130 cm a šířku 80 cm. Obsahoval dva vysévací díly, ve kterých bylo po devíti sítěch. Byl využíván k vysévání šrotu a k vysévání při vymílání.⁸¹

K čištění krupic a dunstů se využívala čtyřkrupičná reforma od firmy Prokop Pardubice s délkou rámečku 23 cm a šířkou rámečku 45 cm. Jako filtr sloužil pytel. K míchání otrub sloužila míchačka Rapid s délkou šneku 360 cm a o obsahu 25 q.⁸²

Zápis je datován dne 10. července 1939, podepsaný Jaroslav Marek.⁸³

Terénní průzkum

Návštěva mlýna proběhla dne 18. srpna 2014. S majitelem mlýna panem Markem jsem navštívila jak mlýnskou budovu, tak její okolí, do kterého patří i vodní dílo. Menší budova, dnes využívaná jako obytná, pochází zřejmě z roku 1368 a nacházel se v ní původní mlýn. Větší budova s uměleckým složením o třech patrech byla přistavěna roku 1743. K mlýnu původně náležela pila, která je dnes již zaniklá. Rod Marků je ve mlýně od roku 1923 do současnosti. Mlýn plně fungoval do roku 1959, kdy z něj bylo odvezeno veškeré původní vybavení, které bylo rozmístěno do jiných objektů, zrušen byl rovněž náhon. Poté se zde vyráběly pouze krmné směsi. Dnes je mlýnice využívána jako sklad, boční zděná stěna byla zbořena a nahrazena prkny. Náhon je zaniklý a vodní cesta původně vedoucí až ke Konšelskému mlýnu je zastavěna.⁸⁴

⁸⁰ Národní archiv, fond Mlýnářské ústředí, karton 399, signatura 4254-64.

⁸¹ Tamtéž.

⁸² Tamtéž.

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ Rozhovor s panem Markem ze dne 18. srpna 2014.

3.2 Nedošín

3.2.1 Mlýn č. p. 21

Obec, číslo popisné	Nedošín, č. p. 21
Katastrální území	Nedošín
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Mlýn Filipi
Vodní tok	Loučná
Připojené provozovny	Okružní pila, pekárna

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn v obci Nedošín č. p. 21 leží na vodním toku Loučná. První písemná zmínka pochází z roku 1703⁸⁵ a vztahuje se k papírně, která dříve na místě mlýnu stávala. Mlýn měl umělecké složení o čtyřech podlažích, přičemž mlýnice byla součástí obytné části. Původní vybavení se zde nacházelo až do roku 1953, kdy mlýn vyhořel.⁸⁶

Archivní materiály

Dne 16. listopadu 1944 zaslal SHO schválení požadovaných změn na mlýnu: „Českomoravský svaz pro hospodaření obilím schvaluje [...] níže popsanou výměnu zařízení [...]. Dosavadní prachový a hrudový hranolový vysévač 2000 mm bude odstraněn a nahrazen jednoduchým aspirátorem Prokop H 350.“⁸⁷

Zápis do mlynářského rejstříku:

Stanoviště mlýna se nachází v obci Nedošín č. p. 21. Majitelem byli Václav a Anna Filipiovi, kteří mlýn převzali roku 1913 od předchozí majitelky Anny Fikejsové. Živnostenské oprávnění bylo Václavu Filipimu vydáno dne 8. května 1935. Provozovna pak byla schválena okresním úřadem v Litomyšli výměrem č. j. 4888 ze dne 30. dubna 1854.⁸⁸

V jednopatrové budově o ploše 4,6 x 5 m se nachází turbina a elektrárna. Mlýnice je čtyřpodlažní budova o rozloze 10,7 x 10,5 m, jejíž součástí je chodba, pekárna, světnice,

⁸⁵ Miluše VOPATŘILOVÁ. *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. – 18. stol.)*. 2008, s. 88.

⁸⁶ Rozhovor s panem Filipim ze dne 13. prosince 2014.

⁸⁷ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 398, signatura 4239-64.

⁸⁸ Tamtéž.

skladiště pro chleba a pokoj. Dále se na pozemku nachází chlěvy, stáj, kolna a dřevník. Mlýnská budova je 25 m dlouhá, 12,5 m široká jednopatrová, téměř celá zděná, krytá černou břidlicí. Stodola je zděná o rozměrech 10 x 16 m, oddělena od hlavní budovy, krytá eternitem. Obilí se skladuje na mlýnských podlahách v pytlích. Na dolní podlaze je možno umístit 150 q obilí (plocha pro sklad cca 8 x 4 m), na válcové podlaze 150 q obilí (plocha 8 x 4 m). Obilí se dopravuje výtahem přes trier a hrudník. Celkem je možno uložit 300 q obilí. Mlýnské výrobky se ukládají na mlýnských podlahách, celkem je možné uložit 100 q mlýnských výrobků.⁸⁹

Vodní právo bylo uznáno okresním úřadem v Litomyšli výměrem ze dne 16. července 1922. Výška vody před stavidlem je 95 cm a normální spád 200 cm.

Poměry vodní

	Stav vody	Od	Do	Množství vody za vteřinu	Spád v cm	Síla vody v KS
1	Nejmenší množství vody	-----	-----	400	200	8,1
2	Střední množství vody	-----	-----	600	200	12,9
3	Největší množství vody	-----	-----	800	200	16,6

Jediným pohonem mlýna byla Francisova turbina v otevřené kašně od firmy Porkert Skuhrov. Nejvyšší průtočné množství vody za vteřinu bylo 800 l, 84 obrátek za minutu. Nejvyšší výkonnost byla 16,6 KS.⁹⁰

K čištění obilí se využívalo celkem 5 zařízení. Prvním byl prašný hranolový vysévač od firmy Prokop Pardubice o rozměrech 2 m. Od stejné firmy se ve mlýně nacházel trier o rozměrech 2,8 x 0,55 m k čištění obilí, který ovšem nebyl v provozu. Další trier od firmy Heyd - Štokava o rozměrech 2,5 x 0,6 m sloužil k čištění obilí od kulatiny. K loupání obilí se využívala loupačka č. 3 a posledním zařízením byl třídící hranolový vysévač vlastní výroby k čištění loupáního obilí. Výkon celé čistírny za 24 hodiny činil 150 q obilí.⁹¹

K mletí byly ve mlýně tři válcové stolice, všechny od výrobce Prokopec Praha. První porcelánová s jedním párem válců o délce 65 cm a průměru 30 cm byla využívána k mletí pšenice. Druhá, využívaná k mletí pšenice a žita, měla dva rýhované válce o délce 70 cm a o průměru 30 cm a 22 cm. Třetí stolice s jedním párem rýhovaných válců o délce 60 cm

⁸⁹ Národní archiv, fond Mlýnářské ústředí, karton 398, signatura 4239-64.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ Tamtéž.

a průměru 30 cm se využívala k mletí žita. K domílání pšenice nebo žita se využívaly francouzské kameny od firmy Prokop Pardubice o průměru kamene 100 cm. Ke šrotování sloužil jeden polosmirkový kámen o průměru 95 cm od firmy Kučera Pardubice. Jeho výkon byl 250 q za 24 h. Šrotovalo se jím ke krmným účelům.⁹²

K vysévání se využívalo celkem šest vysévačů, přičemž pět z nich bylo hranolových a šestý rovinný. Hranolový vysévač od firmy Prokop Pardubice měl délku motáku 300 cm a průměr 85 cm. Druhý vysévač stejného typu od stejného výrobce se lišil jen šířkou motáku, která činila 100 cm. Třetí hranolový vysévač od téže firmy měl délku motáku 200 cm a průměr 75 cm a byl využíván ke třídění. Dále se ve mlýně nacházely dva hranolové vysévače vlastní výroby o délce motáku 200 cm a průměru motáku 75 cm, z nichž však byl v provozu pouze jeden. Rovinný vysévač vyrobený firmou Tesařík-Palacký se dvěma skříněmi o délce 160 cm a šířce 50 cm obsahoval 24 dílů vysévačů o 12 sítích.⁹³

Ke třídění krupic a dunstů se využívala jednoduchá čtyřkrupičná reforma od firmy Prokopec Praha s délkou rámečku 200 cm a šířkou rámečku 50 cm. Mlýn byl aspirován tlakovým filtrem. K míchání otrub sloužily dvě šnekové míchačky Rapid od firmy Fantl a spol. Vysočany s délkou míchacího šneku 5 m a o obsahu 35 q.⁹⁴

K mlýnu byla připojena elektrárna pro vlastní osvětlení, pro pohon elektromotoru v pekárně a elektromotoru v hospodářství. Dynamo Siemens o výkonu 5,5 kW a Dynamo Bastelmus-Donát o výkonu 5,4 kW. Při mlýnu také fungovala pekárna, ve které se nacházelo jedno elektrické mísidlo na 140 kg těsta, poháněné elektromotorem „A. E. G. Unise“. Posledním zařízením byl krupník od firmy Hübner a Opitz o rozměrech 105 x 33 cm a o výkonu 7,50 q krup za 24 hod.⁹⁵

Zápis je datován dne 5. července 1939, podepsaný Václav Filipi.⁹⁶

Terénní průzkum

Mlýn Filipi jsem navštívila 13. prosince 2014. Před mlýnem se na místě nacházela papírna, která byla později mlýnem nahrazena. Do roku 1922 měl mlýn dvě vodní kola, poté nechal Václav Filipi nainstalovat Francisovu turbínu na svislé hřídeli, pomocí níž se mlelo do roku

⁹² Národní archiv, fond Mlýnářské ústředí, karton 398, signatura 4239-64.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ Tamtéž.

1953, kdy mlýn vyhořel.⁹⁷ Mlýn byl obnoven díky penězům z pojištění, a také díky sedlákům z místních obcí. Někteří měli s mlynářem natolik dobrý vztah,⁹⁸ že pracovali často jen za jídlo. V roce 1959 byly znárodněny veškeré budovy kromě chlévů. Majitel sice mohl ve mlýně nadále bydlet, ovšem musel platit nájem 159 Kč měsíčně. Do mlýnské budovy byla následně umístěna firma Medika Vysoké Mýto, která si ke svým potřebám zbudovala uprostřed mlýna nákladní výtah o nosnosti 500 kg. Mezi lety 1953-59 byla do mlýna umístěna mačkáčací válcová stolice a šrotovník vyrobený Gottwaldem z Domaškova u Jeseníků. Šrotovat se ve mlýně definitivně přestalo v roce 1961, od té doby nebyl mlýn ke svému původnímu účelu využíván. Roku 1967 byly obytné části mlýna navráceny původnímu majiteli a v roce 1972 se opět začala využívat Francisova turbina k dodávkám elektřiny do sítě. Zbytek mlýna byl navrácen až v roce 1993. Roku 1995 ho převzal současný majitel, Josef Filipi.⁹⁹

⁹⁷ Požár způsobil soused, který udil maso. Z udirny odlétla jiskra, která podlétlá břidlicovou střechu a mlýn zapálila.

⁹⁸ Mlynář některým sedlákům za války mlel obilí načerno.

⁹⁹ Rozhovor s panem Filipim ze dne 13. prosince 2014.

3.2.2 Mlýn č. p. 6

Obec, číslo popisné	Nedošín, č. p. 6
Katastrální území	Nedošín
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Kulhánkův, Karlíkův, Biskupský mlýn
Vodní tok	Loučná, rybník Velký Košíř
Připojené provozovny	-----

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn v obci Nedošín č. p. 6 leží na rybníku Velký Košíř a vodním toku Loučná. První písemná zmínka pochází z roku 1702¹⁰⁰ a vztahuje se ke koupi mlýna Václavem Čermákem za 450 kop. Mlýn měl umělecké složení o třech podlažích, přičemž mlýnice byla součástí obytné části.

Archivní materiály

Okresní úřad Litomyšl zaslal dne 27. listopadu 1939 oznámení o zastavení činnosti mlýna č. p. 6 na velitelství četnické stanice. Pro nedostatek meliva a tudíž špatnou prosperitu mlýn zastavil svou činnost již v roce 1934. Mlynářská živnost byla odhlášena na dobu neurčitou, ale živnostenský list na úřad nebyl dopraven. Původní zastavení činnosti mělo být jen dočasné, ale v době odeslání tohoto dopisu již bylo zřejmé, že se živnost znovu nezahájí, neboť majitel ji osobně provozovat nemohl a mlýn již bez technologického vybavení byl přebudován na obytnou budovu. V září roku 1940 zaslal majitel mlýna Josef Kulhánek dopis Výsadní obilní společnosti, ve kterém uvádí, že mlýn nebude zapsán do mlynářského rejstříku, protože byl zrušen. Ovšem ještě v dotazníku k zápisu do mlynářského rejstříku datovaném dne 12. července 1939, který majitel zaslal, je popsáno veškeré vybavení, které mlýn obsahoval. Přestavba tedy proběhla pravděpodobně mezi červencem a listopadem roku 1939.¹⁰¹

¹⁰⁰ Miluše VOPATŘILOVÁ. *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. – 18. stol.)*. 2008, s. 80.

¹⁰¹ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 397, signatura 4228-64.

Zápis do mlynářského rejstříku:

Mlýn se nachází v obci Nedošín č. p. 6. Jeho majitelem byl Josef Kulhánek ml., který mlýn převzal dne 16. srpna 1938 od předchozího majitele Josefa Kulhánka st. Provozovna byla schválena okresním úřadem v Litomyšli, výměrem č. j. 6219/2 ze dne 16. října 1927. Provoz mlýna byl přerušen 20. září 1938 a nebyl znovu zahájen.¹⁰²

Hlavní mlýnská budova je 23 m dlouhá, 8 m široká, 5 m vysoká, zděná.¹⁰³ V části o rozloze 13 x 8 m se nachází mlýn, zbytek tvoří byty. Obilí se skladovalo na půdě, v prostoru o rozloze 10 x 10 m, celkem lze uskladnit 500 q obilí. Na mlecí podlaze je volný prostor 3 x 10 m k uložení obilí v pytlích o kapacitě 200 q. Celkem bylo možno uložit 700 q obilí.¹⁰⁴

Vodní právo bylo uznáno okresním úřadem v Litomyšli výměrem ze dne 16. října 1927. Výška vody před stavidlem byla 50 cm, normální spád 380 cm, poklesem vody se spád snižoval na 365 cm.¹⁰⁵

Poměry vodní

	Stav vody	Od	Do	Množství vody za vteřinu	Spád v cm	Síla vody v KS
1	Nejmenší množství vody	-----	-----	150	380-400	6
2	Střední množství vody	-----	-----	250	380-400	10
3	Největší množství vody	-----	-----	350	380-400	14

Pohon mlýna zajišťovalo vodní kolo na vrchní vodu o vnějším průměru 340 cm se šířkou mezi věnci 150 cm. Hloubka kola byla 30 cm, 12 obrátek za minutu. Nejvyšší výkonnost byla 14 KS.¹⁰⁶

K čištění obilí se využíval trier od firmy Prokop Pardubice o velikosti 200 cm, hranolový vysévač od téže firmy o stejných rozměrech a loupačka č. 1 od firmy Kašpar.¹⁰⁷

K mletí se používala rýhovaná válcová stolice s jedním párem válců od firmy Hübner a Opitz s délkou válců 50 cm a průměrem 30 cm k mletí žita a porcelánová stolice o jednom páru

¹⁰² Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 397, signatura 4228-64.

¹⁰³ Viz. příloha č. 6.

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Tamtéž.

válců od firmy Wegmann s délkou válců 40 cm a průměrem 30 cm k mletí pšenice. K domílání a šrotování se využíval francouzský kámen o průměru 120 cm.¹⁰⁸

K vysévání sloužily tři hranolové vysévače vlastní výroby o rozměrech 400 x 70 cm, 200 x 60 cm a 200 x 60 cm. K čištění krupic se využívala čtyřkrupičná reforma s délkou rámečku 2 m a šířkou rámečku 50 cm.¹⁰⁹

Terénní průzkum

Kulhánkův mlýn jsem navštívila 15. prosince 2014. Jedná se o jediný mlýn v Nedošíně, který byl napájen z rybníku Velký Košíř. Dříve se nazýval Biskupský, později také Karlíkův mlýn. V případě vypuštění rybníka byla voda k mlýnu vedena dnes již téměř neexistujícím náhonem. Přívod vody z rybníka je dnes zazděn a vantroka jsou zarostlá křovím. Současný majitel vlastní jen polovinu budovy, a to původní mlýn. Druhá polovina byla přestavěna na dům a má majitele jiného. Mlýnice je bez technologického vybavení a chybí i velké kusy původních dřevěných podlah, což je následek vandalizmu místních obyvatel, kteří je rozřezali na topení. Posledním pohonným zařízením mlýna byla Francisova turbina s vodorovnou hřídelí, kterou v 70. letech vymontoval František Kárský.¹¹⁰

¹⁰⁸ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 397, signatura 4228-64.

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ Rozhovor s panem Hanusem ze dne 15. prosince 2014.

3.2.3 Mlýn č. p. 9

Obec, číslo popisné	Nedošín, č. p. 9
Katastrální území	Nedošín
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Morávkův, Bahníkův mlýn
Vodní tok	Loučná
Připojené provozovny	Pekárna

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn v obci Nedošín, č. p. 9 leží na vodním toku Loučná. První písemná zmínka, která by se mohla týkat tohoto mlýna, pochází z roku 1767¹¹¹ a vztahuje se ke koupi mlýna Janem Syrovým a k předkupnímu právu pro potomky Daniela Čermáka. Mlýn měl umělecké složení o čtyřech podlažích, přičemž mlýnice byla součástí obytné části.

Archivní materiály

Zajímavým archivním materiálem je trhovářská smlouva datovaná ke dni 5. června 1941. Tou manželé Rudolf a Marie Morávkovi prodávají mlýn č. p. 9 v Nedošíně manželům Františkovi a Vlastě Bahníkovým za 350 000 K. Velmi zajímavá je smluvní podmínka č. VIII., která udává, že: *„Účastníci byli poučeni o obsahu výnosu říšského protektora ze dne 21. června a 8. prosince 1939, načež prohlásili, že žádný z jejich předků nebyl a ani že nejsou ani židovského původu, ani židovského vyznání, ani manželů židů a že na tomto právním jednání není účastenství židů, ani židovského sdružení osob, kteroužto okolnost jsou ochotni potvrditi přísežně.“*¹¹²

Společenstvo mlynářů zaslalo dne 4. listopadu 1941 dopis Okresnímu úřadu v Litomyšli, ve kterém vyjadřuje souhlas s provozováním mlynářské živnosti Františkem Bahníkem, neboť jde vlastně o převzetí již provozované živnosti bývalým držitelem mlýna p. Morávkem,

¹¹¹ Miluše VOPATŘILOVÁ. *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. – 18. stol.)*. 2008, s. 89.

¹¹² Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karta 395, signatura 4205-64.

který živnostenské oprávnění vzdal. Proti vydání živnostenského listu panu Františku Bahníkovi neměl námitky Českomoravský SHO, stálý výbor ani Ministerstvo zemědělství.¹¹³

Zápis do mlynářského rejstříku:

Mlýna se nachází v obci Nedošín č. p. 9. Majiteli byli manželé Rudolf a Marie Morávkovi, kteří mlýn převzali 25. dubna 1931 po předchozích majitelích Václavu a Bertě Hejných. Živnostenské oprávnění bylo Rudolfu Morávkovi uděleno 10. prosince 1931 pro živnost mlynářství a pecnářství. Provozovna mlýna byla schválena okresním úřadem v Litomyšli výměrem č. j. 18141/2 ze dne 28. července 1934.

Hlavní mlýnská budova je dlouhá 23 m, široká 16 m a vysoká 7 m. Je jednopatrová, zděná, krytá eternitem, v podstřeší je výška 6 m. V části 8 x 14 m v přízemí byla mlýnice, ve zbytku budovy o rozloze 15 m² byly pekárna a byty, v podstřeší byl volný prostor 15 x 14 m, který sloužil jako sýpka. První podlaha ve mlýnici má rozměr 14 x 12 m, v další části tohoto patra byly byty. Hospodářská budova je dlouhá 20 m a široká 8 m, zděná, krytá taškami a sloužila jen k hospodářským účelům. Obilí se skladovalo v sýpce v podstřeší a nad byty na prostoru 15 x 14 m. Na sýpku se dopravovalo v pytlích, ze sýpky opět v pytlích po šupáku do prvního patra nebo do přízemí. K přečištění obilí byl na sýpce fukar na ruční pohon. Na válcové i manipulační podlaze byl prostor k uložení obilí ve výměru 80 m². Celkem zde bylo možno uložit 1500 q obilí. Mlýnské výrobky byly uskladněny v pytlích jednak na manipulační, jednak na mlecí podlaze. Celkem zde bylo možno uložit 1500 q mlýnských výrobků.¹¹⁴

Vodní právo bylo uznáno okresním úřadem v Litomyšli výměrem ze dne 6. října 1928. Výška vody před stavidlem byla 80 cm, normální spád 170 cm, poklesem vody se spád snížil na 150 cm.¹¹⁵

Poměry vodní

	Stav vody	Od	Do	Množství vody za vteřinu	Spád v cm	Síla vody v KS
1	Nejmenší množství vody	Červen	Září	500	170	8
2	Střední množství vody	Říjen	Květen	750	170	13
3	Největší množství vody	Pouze při povodních	-----	-----	-----	-----

¹¹³ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 395, signatura 4205-64.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ Tamtéž.

Mlýn byl poháněn Francisovou turbínou v otevřené kašně od firmy J. Kohout Praha. Nejvyšší průtočné množství vody za vteřinu bylo 750 l, počet obrátek 135 za minutu. Nejvyšší výkonnost byla 13 KS.¹¹⁶

K dopravě zrna byl využíván dopravní výtah s nasýpacím košem od firmy Bedřich Appl Čermná, který dopravoval zrno do výšky 12 m. Zrno se čistilo hrudovým a prašným hranolovým vysévačem od téže firmy o rozměrech 200 x 80 cm. Ve mlýně se dále nacházel magnet na zachycování kovových částí a trier o rozměru 200 x 60 cm. K loupání obilí se využívala periodická dvoudílná loupačka systém Appl o rozměrech 75 x 55 cm.¹¹⁷

K mletí se využívaly tři válcové stolice o jednom páru válců. Dva byly rýhované od firmy Union České Budějovice. První o rozměru 60 x 30 cm sloužil k mletí žita, druhý o rozměru 60 x 25 cm pak k mletí pšenice. Třetí od firmy Wegmann s jedním párem porcelánových válců o rozměru 40 x 35 cm sloužil k mletí krup. Pro šrotování obilí ke krmným účelům se využíval francouzský kámen o průměru 95 cm.¹¹⁸

V mlýnu se nacházely dva hranolové vysévače od firmy Bedřich Appl Čermná o rozměrech 200 x 80 cm a 400 x 85 cm. Třetí vysévač byl rovinný od firmy Prokop Pardubice s jednou skříní o rozměrech 150 x 80 cm o dvou vysévacích dílech. V každém dílu se nacházelo čtrnáct sít. Sloužil k vysévání pšenice. K čištění krupic a dunstů se využívala čtyřkrupičná reforma od firmy Bedřich Appl Čermná o délce rámečku 58 cm a šířce rámečku 48 cm. Jako filtr se používal autokap. Mlýnské stroje byly aspirovány sacím filtrem o čtyřech hadicích, aspirace je výrobek firmy Bedřich Appl Čermná.¹¹⁹

Kromě mlýna jsou poháněny ještě tyto stroje: mlátička, řezačka na přípravu řezanky, cirkulárka na řezání dřeva. Každý z těchto strojů spotřebuje 3 KS.¹²⁰

Sepsáno v Nedošíně, 4. července 1939, podepsán Rudolf Morávek.¹²¹

Terénní průzkum

Mlýn jsem navštívila 22. prosince 2014. Budova se zachovala celá včetně dřevěných podlah, ve kterých jsou pozůstatky po mlýnských technologiích¹²², jako jsou otvory po dopravnících

¹¹⁶ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 395, signatura 4205-64.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ Tamtéž.

¹²² Viz. příloha č. 7.

či zbytky potrubí dříve rozvádějících osivo či mlýnské výrobky. Z původního technologického vybavení se však nyní ve mlýně nenachází vůbec nic. V místě, kde leží dělicí stěna mezi mlýnem a obytnou částí se nachází nově zbudovaná protipožární zeď.

3.2.4 Mlýn č. p. 42

Obec, číslo popisné	Nedošín, č. p. 42
Katastrální území	Nedošín
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Novákův mlýn
Vodní tok	Loučná
Připojené provozovny	-----

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn v obci Nedošín č. p. 42 leží na vodním toku Loučná. První písemná zmínka pochází z poloviny 18. století.¹²³ Mlýn měl umělecké složení, přičemž mlýnice byla součástí obytné části. Původní vybavení se ve mlýně nacházelo až do roku 1968, kdy bylo veškeré vybavení odvezeno.¹²⁴

Archivní materiály

Zápis do mlynářského rejstříku:

Mlýn se nachází v obci Nedošín č. p. 42. Majitelem byl Josef Novák, který mlýn převzal 26. března 1935 po předchozích majitelích Jaroslavu a Ludmile Tomanových. Živnostenské oprávnění číslo 16253/1935 bylo vydáno 18. července 1935.¹²⁵

Hlavní mlýnská budova i s obytnými místnostmi byla obdélníkového půdorysu o rozměrech: 23,8 x 10 m. V části 11,13 x 9,95 m byl mlýn. Budova byla vysoká 8,89 m. Nad mlýnem je střešní nadstavba pro výtahy. Rovnoběžně s mlýnem, přes dvůr, byly hospodářské budovy (stodola, chlév, stáje). Dvůr byl z obou stran příčně uzavřen kolnami. Obilí i mouka se skladovaly ve volných prostorách mlýna.¹²⁶

¹²³ V této době existovaly v Nedošíně již čtyři mlýny, stejně je tomu dnes. Jelikož se mi nepodařilo najít starší informaci, která by se vázala konkrétně k tomuto mlýnu, ani jsem nezjistila, že by od poloviny 18. století nějaký mlýn zanikl a vznikl nový, předpokládám, že v tomto počtu je zahrnut i dnešní Novákův mlýn.

Miluše VOPATŘILOVÁ. *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. – 18. stol.)*. 2008, s. 88.

¹²⁴ Rozhovor s panem Miroslavem Jílkem ze dne 18. prosince 2014.

¹²⁵ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 400, signatura 4261-64.

¹²⁶ Tamtéž.

Vodní právo bylo uznáno okresním úřadem v Litomyšli výměrem ze dne 18. června 1937. Výška vody před stavidlem byla 45 cm, průměr přívodního potrubí 95 cm a normální spád 260 cm. Poklesem vody se spád snižoval až na 260 cm.¹²⁷

Poměry vodní

	Stav vody	Od	Do	Množství vody za vteřinu	Spád v cm	Síla vody v KS
1	Nejmenší množství vody	-----	-----	-----	-----	-----
2	Střední množství vody	Celý rok	-----	175	260	4,8
3	Největší množství vody	-----	-----	-----	-----	-----

K pohonu mlýna sloužila Francisova turbina od firmy Prokop a syn. Nejvyšší průtočné množství vody za vteřinu bylo 175 l, turbina zvládla 215 obrátek za minutu. Nejvyšší výkonnost byla 4,8 KS.

K čištění obilí se využíval prachový vysévač domácí výroby, loupačka č. 0 od firmy Kašpar, trier od firmy Prokop a syn o rozměrech 1500 x 400 cm a prachová komora včetně loupačky domácí výroby.¹²⁸

Mlelo se na jediné válcové stolici od firmy Prokop Pardubice s jedním párem rýhovaných válců o délce 40 cm a průměru 30 cm, kterým se mlela pšenice i žito. Ke šrotování ke krmným účelům sloužilo jedno složení francouzských kamenů o průměru 84 cm.¹²⁹

Dva hranolové vysévače domácí výroby zajišťovaly třídění a vysévání mouky. První měl délku motáku 180 cm a průměr 60 cm, druhý měl délku motáku 250 cm a průměr 80 cm. Dále se ve mlýně nacházel jeden speciálně zařízený fukar na čištění pšeničných krupic. Stroj byl od firmy Hloušek s rozměry 950 x 480 cm.¹³⁰

Při mlýně bylo hospodářství 19 měr polí, luk a zahrad. Turbina poháněla také hospodářské stroje a malé dynamo neznámé výroby k osvětlování mlýna (cca ½ kW 110 V).¹³¹

Sepsáno v Nedošíně dne 6. července 1940, podepsán Josef Novák.¹³²

¹²⁷ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 400, signatura 4261-64.

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ Tamtéž.

¹³² Tamtéž.

Terénní průzkum

Jelikož byl celý mlýn přestavěn na obytné budovy a v současné době slouží kromě bydlení jako prodejna bazénů, při terénním průzkumu nebylo téměř co zjišťovat. Mlýn se dříve specializoval na výrobu krup a říkalo se mu tak „na krupárně“. Původně mlýn poháněla dvě kola na vrchní vodu, poté byla osazena turbina. Mlýn přestal fungovat v roce 1968, kdy byl náhon zcela zavezen.¹³³

¹³³ Josef Novák, tehdejší majitel mlýna odmítl vstup do KSČ. Několik dní nato přijely bagry a zavezly náhon, tudíž nemohl dále provozovat svou živnost. Náhon však byl brzy obnoven o několik metrů dále (mimo mlýn, viz příloha č. 8), neboť přiváděl vodu do pstruhárny. Rozhovor s panem Miroslavem Jílkem ze dne 18. prosince 2014.

3.3 Němčice

3.3.1 Mlýn č. p. 7

Obec, číslo popisné	Němčice, č. p. 7
Katastrální území	Němčice
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Brachtlův mlýn
Vodní tok	Zlatý pásek
Připojené provozovny	Pekárna

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn v obci Němčice č. p. 7 leží na vodním toku Němčický potok. První písemná zmínka pochází z poloviny 18. století a vztahuje se k počtu mlýnů v obci Nedošín, který koresponduje se současným stavem.¹³⁴ O něco později se objevuje zmínka o mlýnu č. p. 7 Pavla Šafáře. Mlýn měl umělecké složení o 4 podlažích, přičemž mlýnice byla součástí obytné části. Původní vybavení se ve mlýně nacházelo až do roku 1968, kdy byl mlýn uzavřen.¹³⁵

Archivní materiály

Dne 3. září 1938 zaslala Okresní správa politická v Litomyšli majiteli mlýna Františku Brachtlovi dodatečné schválení změn. Výměnu splávku v náhoně, zrušení vodního kola, přestavění vantork a změny na strojním zařízení mlýna: “[...] *K tomu účelu jest potočiště přepaženo splávkem z pískovcových kvádrů [...]. Splávek byl normován v roce 1878 a normální znamení nachází se v místě ve vodní knize popsaném. S pravé prsní zdi je to skoba podoby obdélníku, posazena v roce 1878. Komora splavu měla býti nad vrchní hlavou této skoby 86 cm výše. Dnešního dne shledáno, že prsní zeď, v níž jest skoba zasazena, jest kleslá a rozrušená a následkem toho pevný bod se snížil, takže rozdíl mezi korunou splavu a vrchní hranou skoby činí 95 cm. [...] Vodní kolo svrchovodní o průměru 4,6 m v šířce 63 cm a hloubce opatek 22,5 cm. Kolo propustí 65 litrů vody a vyvine na volné hřídeli 3 HP, při čemž spád jest 52 cm. [...] Vodním kolem pohání se ve mlýně 1 stolice válcová žitná*

¹³⁴ Miluše VOPATŘILOVÁ. *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. – 18. stol.)*. 2008, s. 88.

¹³⁵ Rozhovor s panem Bětákem ze dne 12. listopadu 2014.

v průměru 500 mm, 1 francouzský kámen 42 a 1 loupačka, jakož i pomocné stroje, dále 1 dynamo na ¼ HP a 110 W pro domácí osvětlení. [...]»¹³⁶

Zápis do mlynářského rejstříku:

Mlýn se nachází v obci Němčice č. p. 7. Majitelem byli Ferdinand a Marie Brachtlovi, kteří mlýn převzali 3. září 1928 po předchozím majiteli Ferdinandu Brachtlovi. Živnostenské oprávnění bylo vydáno 20. června 1928 živnostenským listem č. 83/1928. Mlýn nemlel nepřetržitě, ale pouze když někdo přijel.¹³⁷

Hlavní mlýnská budova je 10 m dlouhá, 7,3 m široká a má tři patra. Obytná budova s mlýnicí je 10 m dlouhá, 10 m široká a 7 m vysoká, zděná a klenutá. V přízemí se nachází obytné místnosti, v prvním patře jedna místnost a ve druhém patře na ploše o rozměru 10 x 7,5 m je mlýn. Připojené hospodářské budovy jsou 20 m dlouhé, 6 m široké a 6 m vysoké s obilnými místnostmi v prvním patře. Z druhé strany se nachází seník 20 m dlouhý a 8 m široký. Jako skladiště sloužil prostor v prvním patře mlýnice o rozměru 5 x 7 m k uskladnění na válcové podlaze. Celkem bylo možno uskladnit 200 q obilí. Výrobky se skladovaly na druhé podlaze, kde se vyráběla mouka. Celkem bylo možno uskladnit 50 q výrobků.¹³⁸

Vodní právo bylo uznáno okresním úřadem v Litomyšli výměrem ze dne 3. září 1928. Výška vody před stavidlem byla 25 cm, průměr přívodního potrubí 40 cm.¹³⁹

Poměry vodní

	Stav vody	Od	Do	Množství vody za vteřinu	Spád v cm	Síla vody v KS
1	Nejmenší množství vody			60 litrů		3 KS
2	Střední množství vody					
3	Největší množství vody					

Mlýn pohánělo jedno kolo na vrchní vodu o průměru 4,6 m, se šířkou mezi věnci 63 cm a hloubkou 22,5 cm. Při šesti obrátkách za minutu, šířce stavidla 40 cm a výškou vody před stavidlem 25 cm byla nejvyšší výkonnost 3 KS.¹⁴⁰

¹³⁶ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 396, signatura 4210-64.

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ Tamtéž.

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Tamtéž.

K čištění sloužil špicový český kámen domácí výroby o průměru 28 palců, hrudový vysévač hranolový s výfukem plev o velikosti 60 cm a periodická loupačka od firmy Bedřich Appl Čermná o rozměrech 75 x 55 cm. Výkon celé čistírny činil 15-20 q obilí za 24 hodiny.¹⁴¹

K mletí žita sloužila válcová stolice od firmy Prokop Pardubice s jedním párem rýhovaných válců o délce 50 cm a průměru 30 cm. K mletí i šrotování se využíval francouzský kámen od firmy Hübner a Opitz o průměru kamene 42 palců. Ve mlýně se nacházel druhý český kámen o průměru 28 palců, který byl v té době v rekonstrukci.¹⁴²

K dopravě se používal kapsový výtah domácí výroby na přepravu zrna, moučný výtah domácí výroby, krupičný výtah na štosku a hranolový vysévač – sortýr o délce 2 m a průměru 65 cm.¹⁴³

K vysévání sloužily dva hranolové vysévače domácí výroby o délce motáku 3,5 m a průměru motáku 65 cm.¹⁴⁴ K čištění krupic se využívala tři dílná štoska od neznámého výrobce s délkou žejbra 4 m a šířkou žejbra 40 cm. Mouka se míchala ručně v truhle o obsahu 8 q. Mlýn poháněl také mlátičku a řezačku na slámu.¹⁴⁵

Sepsáno v Němčicích dne 9. července 1939, podepsán Ferdinand Brachtl.¹⁴⁶

Terénní průzkum

Terénní průzkum proběhl 12. prosince. 2014. Mlýn je v současné době v rekonstrukci a je využíván jako sochařská dílna. Budovy na sebe navazují ze tří stran a jsou doplněny vysokou zdí. Tvoří tak uzavřený dvůr. V první budově, která je zděná a má roubené patro a mansardu, se nacházel mlýn s pekárnou a obytnými místnostmi. V pekárně v přízemí se nachází pozůstatky pece, ve mlýně pak stále palečné kolo, pozůstatek kamenného složení a transmise. V podlaze jsou stopy po dopravnících. Náhon je v současnosti bez vody, vede do vantroků s jalovým žlabem, kam se voda mohla svést, pokud mlynář nechtěl vést vodu na vodní kolo či turbínu. K mlýnu náleží dřevěná stodola, jejíž spoje jsou tvořeny dřevěnými hřeby, což poukazuje na její stáří. Stodola byla značně poničena, když ji nájemník žijící dočasně ve mlýně neoprávněně prodal na dřevo.¹⁴⁷

¹⁴¹ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 396, signatura 4210-64.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ Viz. příloha č. 9.

¹⁴⁵ Tamtéž.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ Rozhovor s panem Bětákem ze dne 12. listopadu 2014

3.3.2 Mlýn č. p. 82

Obec, číslo popisné	Němčice, č. p. 82
Katastrální území	Němčice
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Částkův mlýn
Vodní tok	Zlatý pásek
Připojené provozovny	-----

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn v obci Němčice č. p. 82 leží na vodním toku Zlatý pásek. První písemná zmínka pochází z roku 1704¹⁴⁸ a vztahuje se k počtu mlýnů, který koresponduje se současným stavem. Mlýn měl umělecké složení o čtyřech podlažích, přičemž mlýnice byla součástí obytné části.

Archivní materiály

Dne 13. února 1940 zaslal mlynář Částek Společenstvu mlynářů ohlášení prováděných změn na strojním zařízení, ve kterém plánuje nahradit hrudový a prachový hranolový vysévač tarárem se spodním žejbrem, hranolový vysévač třídící a dunstový nahradit jednoskříňovým jednodílným rovinným vysévačem o deseti rámech. Při opravě střechy byla provedena nástavba do výše 60 cm se dvěma okny pro získání více místa. Dne 26. ledna 1943 zaslal mlynář Částek Mlýnskému ústředí odpověď na dotaz ohledně rozměrů konkrétních strojů. Třídíč byl 420 cm dlouhý, 96 cm široký a 18 cm vysoký. Výkonnost za 24 hodin byla 15 q. Třídíč, neboli sortýr, byl 200 cm dlouhý, 80 cm široký a 120 cm vysoký. Staré stroje byly vyráběné místním řemeslníkem J. Rambouskem z Němčic.¹⁴⁹

Zápis do mlynářského rejstříku:

Mlýn se nachází v obci Němčice č. p. 82, jeho majiteli byli Václav a Marie Částkovi, kteří mlýn převzali roku 1908 po předchozím majiteli, Josefu Částkovi. Provozovateli byli spoluvlastníci Václav a Marie Částkovi. Živnostenské oprávnění bylo vydáno na základě

¹⁴⁸ Miluše VOPATŘILOVÁ. *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. – 18. stol.)*. 2008, s. 93.

¹⁴⁹ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 397, signatura 4233-64.

živnostenského listu číslo 59 dne 10. června 1934 okresním úřadem v Litomyšli. Mlýn byl schválen okresním úřadem v Litomyšli výměrem č. j. 48607/9 ze dne 27. listopadu 1924.¹⁵⁰

Hlavní mlýnská budova je 16 m dlouhá, 10,3 m široká a 15,95 m vysoká. Přilehlá budova je 15,6 m dlouhá, 12 m široká a sloužila jako podkrovní sýpka. V hlavní budově je výška první podlahy 335 cm, druhé podlahy 300 cm a třetí podlahy 320 cm. Výška pod střechou je 640 cm. Obilí i mlýnské výrobky se uskladovaly v pytlích na první podlaze, celkem bylo možno uskladnit 300 q mlýnských výrobků.¹⁵¹

Vodní právo bylo uznáno okresním úřadem v Litomyšli výměrem ze dne 27. listopadu.¹⁵² Výška vody před stavidlem byla 46 cm, průměr přívodního potrubí 70 cm a normální spád 640 cm. Poklesem vody se spád snižoval na 600 cm.¹⁵³

Poměry vodní

	Stav vody	Od	Do	Množství vody za vteřinu	Spád v cm	Síla vody v KS
1	Nejmenší množství vody	80	100	-----	640	-----
2	Střední množství vody	100	160	-----	-----	-----
3	Největší množství vody	160	-----	-----	-----	-----

Mlýn byl poháněn korečkovým kolem na vrchní vodu o vnějším průměru 600 cm, šířkou mezi věnci 95 cm a hloubkou 22 cm. Nejvyšší výkonnost byla 15 KS při sedmi obrátkách za minutu.

K čištění sloužil prachový a hrudový hranolový vysévač o rozměrech 155 x 80 cm, tarár od firmy Prokop Pardubice o rozměrech 158 x 80 cm, dvojité loupáčka od firmy Bedřich Appel Čermná o šířce 150 cm, koukolník od firmy Prokop Pardubice o rozměrech 200 x 50 cm a prachový vysévač domácí výroby o rozměrech 150 x 60 cm.¹⁵⁴

K mletí se využíval francouzský mlecí kámen od firmy Hübner a Opitz o průměru 110 cm.¹⁵⁵

K vysévání pšenice a žita sloužily dva hranolové třídící vysévače vyrobené místním řemeslníkem Rambouskem o délce motáku 166 cm a průměru 70 cm. K třídění krupic

¹⁵⁰ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 397, signatura 4233-64.

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² Rok není uveden.

¹⁵³ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 397, signatura 4233-64.

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ Tamtéž.

se využíval hranolový dunstový vysévač od stejného výrobce o délce motáku 400 cm a průměru motáku 260 cm. Dva hranolové moučné vysévače o délce motáku 300 cm a průměru motáku 100 cm sloužily k vysévání mouky.¹⁵⁶

V roce 1940 se ve mlýně nacházelo 5 vysévačů vyrobených místním řemeslníkem panem J. Rambouskem. Dva odstředivé o délce motáku 166 cm a průměru motáku 70 cm. Jeden odstředivý o délce motáku 300 cm a průměru 80 cm pro vysévání pšenice. Dva vysévače hranolové o délce motáku 300 cm a průměru 100 cm pro vysévání pšenice a žita. K čištění se používala reforma od firmy Prokop Pardubice o délce rámečku 235 cm a šířce rámečku 40 cm. Jako aspirace sloužil čtyř pytlový filtr.¹⁵⁷

Sepsáno v Němčicích dne 10. července 1939, podepsán Václav Částek.¹⁵⁸

Terénní průzkum

Částkův mlýn jsem navštívila dne 12. prosince 2014 s jeho majitelem panem Tkadlečkou. Mlýn je v současné době téměř bez původního vybavení a slouží jako sklad pro podnikatelskou činnost. Unikátnost tohoto mlýna spočívá v tom, že má stále vodní kolo na vrchní vodu.¹⁵⁹ To se nachází v kašně, a přestože již není nasazeno na hřídeli, je stále vcelku. Kolo je dřevěné s kovovými lopatkami. Majitelé mají v úmyslu kolo odstranit a nahradit ho jeho celodřevěnou replikou.¹⁶⁰ Z původního vybavení se ve mlýně dále nachází válcová stolice od firmy Prokop Pardubice, pozůstatky transmise a otvory po korečkových výtazích.

¹⁵⁶ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 397, signatura 4233-64.

¹⁵⁷ Tamtéž.

¹⁵⁸ Tamtéž.

¹⁵⁹ Viz příloha č. 10.

¹⁶⁰ Rozhovor s panem Tkadlečkou ze dne 12. prosince 2014.

3.3.3 Mlýn č. p. 39

Obec, číslo popisné	Němčice, č. p. 39
Katastrální území	Němčice
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Divíškův mlýn
Vodní tok	Zlatý pásek
Připojené provozovny	Pila

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn v obci Němčice č. p. 39 leží na vodním toku Zlatý pásek. První písemná zmínka pochází z roku 1704¹⁶¹, kdy je v Němčicích uvedeno 5 mlýnů, což koresponduje s dnešním stavem. Mlýn měl umělecké složení o třech podlažích. Původní vybavení se ve mlýně nacházelo až do roku 1969, kdy byl mlýn zbořen.¹⁶²

Archivní materiály

Dne 24. října 1941 zaslalo ministerstvo obchodu panu Václavu Vackovi souhlas s opovědí živnosti: „*Ministerstvo obchodu sděluje, že po dohodě s Českomoravským svazem pro hospodaření obilím nemá [...] námitek, aby opověď živnosti Václava Vacka byla tamním úřadem vzata na vědomost s podmínkou, že dosavadní provozovatel tohoto mlýna Josef Divíšek se vzdá svého živnostenského oprávnění [...].*“ Následně byla dne 19. března 1941 mezi mlynáři Vackem a Divíškem uzavřena nájemní smlouva, která určovala roční nájem mlýna na 3000 K.¹⁶³

Zápis do mlynářského rejstříku:

Mlýn se nachází v obci Němčice č. p. 39, majiteli byli Josef a Růžena Divíškovi, kteří mlýn převzali 1. ledna 1933 od předchozích majitelů Josefa a Františky Stránských. Živnostenské oprávnění bylo vydáno 17. července 1937 živnostenským listem č. 20. 10.18 III-21/D29. Mlýn měl jednoho kvalifikovaného zaměstnance.¹⁶⁴

¹⁶¹ Miluše VOPATŘILOVÁ. *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. – 18. stol.)*. 2008, str. 93.

¹⁶² Rozhovor s paní Divíškovou ze dne 25. října 2014.

¹⁶³ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 399, signatura 4255-64.

¹⁶⁴ Tamtéž.

Mlýnská budova byla 10 m dlouhá, 7 m široká a 9 m vysoká, dvoupatrová. Jednopatrový přístavek o velikosti 7 x 5 m sloužil v přízemí jako strojovna a v patře byl sklad mouky. K hlavní budově byla připojena obytná jednopatrová budova a veškeré hospodářské budovy pro 70 mírové hospodářství. Obilí ke zpracování se ukládalo v přízemí mlýna na prostoru 8 x 3 m v pytlích, celkem bylo možno uložit 150 q obilí. Výrobky se ukládaly v pytlích na hranici na stejném místě jako obilí. Celkem bylo možno uložit 250 q mlýnských výrobků.¹⁶⁵

Vodní právo bylo uznáno okresním úřadem v Litomyšli výměrem ze dne 14. června 1875. Výška vody před stavidlem byla 40 cm, průměr přívodního potrubí 90 cm, normální spád 530 cm, poklesem vody se spád snižoval na 520 cm.¹⁶⁶

Poměry vodní

	Stav vody	Od	Do	Množství vody za vteřinu	Spád v cm	Síla vody v KS
1	Nejmenší množství vody					
2	Střední množství vody			45 l	530	4 KS
3	Největší množství vody					

Mlýn byl poháněn jedním kolem na vrchní vodu o vnějším průměru 480 cm, šířkou mezi věnci 100 cm, hloubkou 25 cm. Za minutu provedlo 8 obrátek a jeho nejvyšší výkonnost byla 5 KS. Dále se využíval dieslový motor od firmy Junkers vyrobený v roce 1925 s jedním válcem o průměru 10 cm, dvěma takty a 1200 obrátkami za minutu. Nejvyšší výkonnost byla 10 KS.¹⁶⁷

K oddělení prachu, hrud a klasů se využíval hranolový hrudový vysévač od neznámého výrobce o rozměrech 185 x 70 cm, k oddělení kulatiny a plevelů se využíval trier o rozměrech 160 x 42 cm a k loupání obilí loupačka č. 0 od firmy Kašpar. Výkon celé čistírny byl 100 q obilí za 24 hodin.¹⁶⁸

K mletí se využívaly tři válcové stolice o jednom páru válců. První rýhovaná stolice od firmy Prokop Pardubice o délce válců 50 cm a průměru 30 cm se využívala k mletí žita, druhá opět

¹⁶⁵ Národní archiv, fond Mlýnářské ústředí, karton 399, signatura 4255-64.

¹⁶⁶ Tamtéž.

¹⁶⁷ Tamtéž.

¹⁶⁸ Tamtéž.

s rýhovanými válci o stejných rozměrech ke šrotování pšenice a třetí s porcelánovými válci o délce 40 cm a průměru 30 cm k mletí krupic. K výrobě krmných šrotů se využíval pískovcový český kámen o průměru 92 cm a výkonu 1 q za hodinu.¹⁶⁹

K vysévání mouky sloužil moučný hranolový vysévač s délkou motáku 300 cm a průměrem 80 cm. K třídění dunstů se využíval hranolový dunstový vysévač s délkou motáku 290 cm a průměrem motáku 70 cm a k vysévání krupic hranolový šrotový vysévač s délkou motáku 200 cm a průměrem motáku 70 cm. K čištění krupic se využívala jednoduchá reforma s délkou rámečku 55 cm a šířkou rámečku 45 cm. Jako aspirace sloužil lopatkový větrák, který aspiroval žitnou a šrotovou stolici. Míchání se provádělo ručně dřevěnou lopatou.¹⁷⁰

K mlýnu byla připojena jednolistová ležatá pila ke zpracování klád. Celé zařízení, které běželo střídavě s mlýnem, bylo v provozu přibližně 60 dní v roce.¹⁷¹

Sepsáno v Němčicích dne 12. července 1939, podepsán Josef Divíšek.¹⁷²

Terénní průzkum

Terénní průzkum se uskutečnil pouze obhlédnutím budovy a zahrady zpoza plotu, jelikož současná majitelka paní Divíšková si nepřála, abych vstoupila na její pozemek. Vzhledem k tomu, že původní budova mlýna již neexistuje a dodnes existující náhon je možno spatřit i z ulice, výzkum by měl smysl pouze z hlediska výpovědi majitelky, která pochází z původního mlynářského rodu. Náhon, dodnes patrný a funkční, prochází přes pozemek před budovou, která byla vystavěna na základech původního mlýna a pokračuje dál pod silnicí skrz obec.

¹⁶⁹ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 399, signatura 4255-64.

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² Tamtéž.

3.3.4 Mlýn č. p. 71

Obec, číslo popisné	Němčice, č. p. 71
Katastrální území	Němčice
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Podhajský mlýn
Vodní tok	Zlatý pásek
Připojené provozovny	-----

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn v obci Němčice č. p. 71 leží na vodním toku Zlatý pásek. První písemná zmínka pochází z roku 1878¹⁷³ a vztahuje se k počtu vodních kol. Mlýn měl umělecké složení o třech podlažích, přičemž mlýnice byla součástí obytné části. Původní vybavení se ve mlýně nachází v torzu až dodnes. Mlýn byl uzavřen roku 1960.¹⁷⁴

Archivní materiály

Zápis do mlynářského rejstříku:

Mlýn leží v obci Němčice č. p. 71. Jeho majiteli byli František a Božena Podhajští, kteří mlýn převzali 6. července 1936 po předchozích majitelích, Františku a Františce Podhajských, rodičích nového majitele. Živnostenské oprávnění bylo vydáno dne 19. srpna 1936 živnostenským listem č. 24251/VI-28-16. Mlýn byl schválen okresním úřadem v Litomyšli výměrem č. j. 24724/ XI-5-395 ze dne 31. ledna 1927. Mlýn měl jednoho kvalifikovaného zaměstnance.¹⁷⁵

Mlýnská budova je 10 m dlouhá, 8 m široká a 9 m vysoká, zděná, dvoupatrová. Výška přízemí je 2,7 m, výška první podlahy 3,25 m, druhé podlahy 3,05 m a podstřeší do hřebenu střechy 4,6 m. K mlýnské budově je připojena budova obytná a budovy hospodářské. Obilí se uskladovalo na první podlaze, celkem bylo možno uskladnit 50 q obilí. Mlýnské výrobky

¹⁷³ Mlýn je pravděpodobně mnohem starší, ovšem kvůli množství mlýnů v této obci je obtížné přiřadit konkrétní mlýn ke konkrétnímu místu nebo majiteli. Městský úřad Litomyšl, Vodní kniha, s. 125.

¹⁷⁴ Rozhovor s panem Poulem, 21. listopadu 2014.

¹⁷⁵ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 398, signatura 4237-64.

se uskladňovaly také na první podlaže, celkem bylo možno uskladnit 50 q mlýnských výrobků.¹⁷⁶

Vodní právo bylo uznáno okresním úřadem v Litomyšli výměrem ze dne 8. ledna 1927. Výška vody před stavidlem byla 25 cm, normální spád 550 cm.¹⁷⁷

Poměry vodní

	Stav vody	Od	Do	Množství vody za vteřinu	Spád v cm	Síla vody v KS
1	Nejmenší množství vody			30	550	2,5
2	Střední množství vody			65	550	3,5
3	Největší množství vody			100	550	4,76

Pohon mlýna zajišťovalo korečkové kolo na vrchní vodu o vnějším průměru 510 cm, se šířkou mezi věnci 100 cm, hloubkou 25 cm, počtem obrátek 4 ½ za minutu a nejvyšším výkonem 4,76 KS.¹⁷⁸

K odstraňování hrudek se využíval násypný koš s hrubým sítem a výtah vyrobený místním řemeslníkem J. Rambouskem. K odstraňování hrud a prachu sloužil hrudový a prachový hranolový vysévač od stejného výrobce o rozměrech 240 x 70 cm. Dále se používal trier od firmy Prokop Pardubice o rozměrech 190 x 45 cm, loupačka od firmy Bedřich Appl Čermná a špicový hranolový vysévač od místního řemeslník J. Rambouska o rozměrech 210 x 70 cm. Výkon celé čistírny činil 55 q obilí za 24 hodin.¹⁷⁹

K mletí pšenice a žita se používala rýhovaná válcová stolice s jedním párem válců o délce 50 cm a průměru 40 cm od firmy Hübner a Opitz.¹⁸⁰ K mletí krupic se využívala porcelánová stolice od firmy Wegmann s délkou válců 40 cm a průměrem válců 40 cm. K omílání se využíval francouzský kámen od firmy Gabriel Žižka Praha o průměru 100 cm.¹⁸¹

K vysévání pšeničné mouky se využíval hranolový vysévač od J. Rambouska s délkou motáku 294 cm a průměrem motáku 72 cm. K vysévání žitné mouky sloužil hranolový vysévač od stejného výrobce se stejnými rozměry. K třídění krupic a dunstů se využíval

¹⁷⁶ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 398, signatura 4237-64.

¹⁷⁷ Tamtéž.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ Tamtéž.

¹⁸⁰ Viz příloha č. 11.

¹⁸¹ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 398, signatura 4237-64.

hranolový vysévač od stejného výrobce se stejnými rozměry. K třídění rozemletého obilí se používal hranolový vysévač o délce motáku 210 cm a průměru motáku 70 cm.¹⁸²

K čištění krupic a dunstů sloužila jednoduchá reforma od firmy Hübner a Opitz s délkou rámečku 330cm a šířkou rámečku 44 cm s pytlovým filtrem.¹⁸³

K mlýnu patřilo dynamo od firmy Bartelmus – Donát Brno o výkonu 3,3 kW 120 W. Dynamo provedlo 1550 obrátek za minutu a sloužilo k výrobě elektrického proudu pro osvětlení mlýna.¹⁸⁴

Sepsáno v Němčicích dne 16. července 1939, podepsán František Podhajský.¹⁸⁵

Terénní průzkum

Tento mlýn jsem navštívila celkem dvakrát, a to 8. a 21. listopadu 2014. Současný majitel pan Poul patří do původního mlynářského rodu a poskytl mi cenné informace. Mlýn obsahuje velké množství původního technologického vybavení, některá zařízení je však dnes již problém rozpoznat. Nachází se zde válcová stolice od firmy Hübner a Opitz, transmise, dynamo a elektrická rozvodná deska. Náhon stále existuje, ovšem je nevyužíván a zanesen listím. Vodní kolo se již v mlýnu nenachází, ale dochovala se jeho litinová hřídel. V minulosti byla energie vodního kola vyvedena do chléva, kde poháněla také řezačku slámy. Mlýn byl v provozu do roku 1960. Jelikož mletí již nebylo v té době dostatečně výnosné, bylo pozastaveno. Majitel se po roce 1960 raději věnoval chovu hospodářských zvířat a mlýn využíval jen příležitostně ke šrotování.¹⁸⁶

¹⁸² Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 398, signatura 4237-64.

¹⁸³ Tamtéž.

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ Tamtéž.

¹⁸⁶ Rozhovor s panem Poulem ze dne 21. listopadu 2014.

3.3.5 Mlýn č. p. 51

Obec, číslo popisné	Němčice, č. p. 51
Katastrální území	Němčice
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Mlýn Podmele
Vodní tok	Zlatý pásek
Připojené provozovny	Pila

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn v obci Němčice č. p. 51 leží na vodním toku Zlatý pásek. První písemná zmínka pochází kolem roku 1704¹⁸⁷, což koresponduje s počtem mlýnů v té době v Němčicích uváděných. Mlýn měl umělecké složení o pěti podlažích, přičemž mlýnice byla součástí obytné části. Původní vybavení se ve mlýně částečně dochovalo dodnes.¹⁸⁸

Archivní materiály

Dne 1. května 1942 odeslalo SHO dopis, kterým schvaluje změny zařízení ve mlýně: „*Zamýšlená změna: dvouválcová stolice Hübner a Opitz 500 x 300mm bude odstraněna a nahrazena dvouválcovou rýhovanou stolicí Union 500 x 300mm.*“ Další změna zařízení byla schválena dopisem ze dne 27. listopadu 1942, jednalo se o novou aspiraci, sací filtr Union se dvěma hadicemi. Dalším zařízením nutným k výměně se stala ležatá míchačka Union s válcem 150 cm o obsahu 30 q, jejíž pořízení bylo SHO schváleno dopisem ze dne 21. ledna 1943. O tři roky později, tj. 19. prosince 1946, SHO schválil změny výše popsané míchačky za stojatou míchačku na mouku Appl o obsahu 30 q. Velkou změnu zařízení povoloval SHO dne 9. července 1947: „*Svaz pro hospodaření obilím schvaluje výměnu zařízení [...] dosavadní průchodová loupáčka Sedláček 1100 x 620 mm bude nahrazena novou periodickou loupáčkou Appl č. 2. Po této výměně bude tento stav: Nový stav – Čistírna: 1. Prachový*

¹⁸⁷ Miluše VOPATŘILOVÁ. *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. - 18. stol.)*. 2008, str. 93.

¹⁸⁸ Dostupný z: <http://vodnimlyny.cz/mlyny/mlyn/283-nemcice-c-p-51>. *Mlýn v Němčicích* [online]. [cit. 2014-11-09; 12:35].

a hrudový hranolový vysévač 2000 x 700 mm. 2. Koukolník 2000 x 500 mm. 3. Periodická loupačka Appl čís. 2. [...]»¹⁸⁹

Další změna zařízení proběhla mezi zářím 1948, kdy majitel mlýna získal potřebná povolení, a červencem roku 1949, kdy odeslal dopis, ve kterém informoval Ústředí pro hospodaření zemědělskými výrobky o vykonané změně. Jednalo se o postavení jednoduchého aspirátoru 50 cm s magnetem a koukolníkem od firmy Prokop Pardubice.¹⁹⁰

Zápis do mlynářského rejstříku:

Mlýn se nachází v obci Němčice č. p. 51, jeho majiteli jsou Mikuláš a Vlasta Podmelovi, kteří mlýn převzali 17. července 1934 od předchozí majitelky Marie Podmelové, matky současného majitele. Živnostenské oprávnění bylo uděleno 28. ledna 1935 na základě živnostenského listu č. 2713 XV 9/237. Provozovna byla schválena okresním úřadem v Litomyšli výměrem č. j. 38.28/3 ze dne 1. února 1939.¹⁹¹

V přízemí mlýnské budovy se nachází obytné místnosti, v podstřeší bylo umístěno skladiště o rozměrech 15 x 7 m. Vše je zděné. Obilí se ukládalo na první přízemní podlaze v pytlích na ploše o rozloze 50 m². Celkem bylo možno uložit 100 q obilí. Mlýnské výrobky se ukládaly na válcové podlaze na ploše 30 m², celkem bylo možno uložit 150 q mlýnských výrobků.¹⁹²

Vodní právo bylo uznáno okresním úřadem v Litomyšli výměrem ze dne 27. září 1928. Výška vody před stavidlem byla 70 cm, průměr přívodního potrubí 125 cm, normální spád 550 cm, poklesem vody se spád snižoval na 530 cm.¹⁹³

Poměry vodní

	Stav vody	Od	Do	Množství vody za vteřinu	Spád v cm	Síla vody v KS
1	Nejmenší množství vody	prosinec	únor	44	530	2,7
2	Střední množství vody	červen	listopad	68	540	3,43
3	Největší množství vody	březen	květen	97	550	5,0

¹⁸⁹ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karta 399, signatura 4248-64.

¹⁹⁰ Tamtéž..

¹⁹¹ Tamtéž.

¹⁹² Tamtéž.

¹⁹³ Tamtéž.

Mlýn pohánělo korečkové kolo na vrchní vodu o vnějším průměru 520 cm, se šířkou mezi věnci 80 cm, hloubkou 25 cm a deseti obrátkami za minutu. Nejvyšší výkonnost byla 7 KS. Hlavní transmisi napájel třífázový elektrický motor s kotvou vyrobený ve Škodových závodech v Plzni v roce 1934 o výkonu 5,5 kW.¹⁹⁴

Jako hrudový či prašný vysévač se využívaly hrudový vysévač domácí výroby o rozměrech 200 x 700 cm, koukolník od neznámého výrobce o rozměrech 185 x 50 cm a loupací stroj od Sedláčka z Kostecké Horky o rozměrech 100 x 50 cm. Výkon celé čistírny byl 6 q obilí za 24 hodin.¹⁹⁵

K mletí se využívaly dvě válcové stolice o jednom páru válců. K mletí žita se využívala stolice od firmy Hübner a Opitz s rýhovanými válci o délce 50 cm a průměru 30 cm. K mletí krupic se využívala porcelánová stolice od firmy Prokop Pardubice o stejném rozměru válců. Ke šrotování se využíval smirkový kámen o průměru 105 cm a k výrobě krup pískovcový kámen domácí výroby o průměru 90 cm.¹⁹⁶

K třídění krupic sloužil hranolový vysévač domácí výroby s délkou motáku 300 cm a průměrem 80 cm. K vysévání mouky byl využíván hranolový vysévač od firmy Prokop Pardubice o stejných rozměrech. Dále ve mlýně fungoval hranolový vysévač domácí výroby o délce motáku 200 cm a průměru 70 cm, který byl využíván jako sortýr. K čištění krupic sloužila čtyřkrupičná reforma s délkou rámečku 200 cm a šířkou rámečku 47 cm. Míchání krupičné a žitné mouky se provádělo ručně v komoře o obsahu 40 q. K pile byla připojena horizontální pila o výkonu 5 KS.¹⁹⁷

Sepsáno v Němčicích dne 29. července 1939.¹⁹⁸

Terénní průzkum

Terénní průzkum se v tomto případě neuskutečnil, neboť majitel v mlýně nebydlí a přes několik návštěv a vzkazů se mi ho nepodařilo zkontaktovat. Proto je nahrazen informacemi z webových stránek www.vodnimlyny.cz. Budova mlýnu je dochována bez větších přestaveb, mlýnice je s ním pod jednou střechou. Ze dvora je dodnes zachován vyskladňovací otvor v podobě dveří v úrovni patra, sloužící k jednoduššímu nakládání mlýnských výrobků.

¹⁹⁴ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 399, signatura 4248-64.

¹⁹⁵ Tamtéž.

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁸ Tamtéž.

V současnosti se ve mlýnu nachází téměř veškeré původní technologické vybavení, zahrnující transmisi s řemeny, mlecí kámen, dvě válcové stolice, periodickou loupačku, koukolník, magnet, aspirátér, tarár, hranolový vysévač, reformu, šnekovou míchačku a kapsový dopravník.¹⁹⁹

¹⁹⁹ Dostupný z: <http://vodnimlyny.cz/mlyny/mlyn/283-nemcice-c-p-51>. *Mlýn v Němčicích* [online]. [cit 2014-12-26; 15:32].

3.3.6 Mlýn č. p. 47

Obec, číslo popisné	Němčice, osada Člupek, č. p. 47
Katastrální území	Němčice
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Mlýn Stránských
Vodní tok	Zlatý pásek
Připojené provozovny	-----

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn v osadě Člupek, č. p. 47, spadající pod obec Němčice, leží na vodním toku Němčický potok. Mlýn měl umělecké složení o čtyřech podlažích, přičemž mlýnice byla součástí obytné části. Původní vybavení se uvnitř dochovalo.

Archivní materiály

Zápis do mlynářského rejstříku:

Mlýn se nachází v osadě Člupek č. p. 47 spadající pod obec Němčice. Majiteli byli František a Rosálie Stránští, kteří mlýn převzali roku 1904 po předchozím majiteli panu Josefu Stránském, otci současného majitele. Živnostenské oprávnění bylo Františku Stránskému vydáno 30. listopadu 1905. Provozovna byla schválena okresním úřadem v Litomyšli, výměrem č. j. 213 ze dne 15. ledna 1907. Mlýn využíval vlastní nákladní automobil s užitečným zatížením od 15 – 30 q. Mlýn měl celkem čtyři zaměstnance, a to úředníka, kvalifikovaného dělníka, pomocného dělníka a jednoho učně.²⁰⁰

Hlavní mlynářská budova je 13 m dlouhá, 9,5 m široká a 11,3 m vysoká. Je celá zděná se dvěma a půl patry. Byla stavěna v roce 1907 a 1935. V přízemí se nacházelo skladiště obilí a soukolí, v prvním patře mlýnské stroje a skladiště mlýnských výrobků, ve druhém patře stroje manipulační a míchačka, v půl patře a podkroví pak byly čistící a vysévací stroje. Připojená budova o rozměrech 3,60 x 6 m sloužila jako přístavek pro plynosací motor z roku 1910. Obytné stavení je 16 m dlouhé a 9,5 m široké. V přízemí se nacházely byty, kuchyň a kancelář. V podkroví byla skládka sypaných otrub, pytlů a dílna. Obilí se skladovalo

²⁰⁰ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 397, signatura 4227-64.

v pytlích na první podlaže v přízemí, celkem zde bylo možno uložit 600 q obilí. Mlýnské výrobky byly uskladňovány na válcové podlaže v prvním patře v pytlích, nebo sypané v podkroví nad obytným stavením. Celkem bylo možno uložit 300 q mlýnských výrobků.²⁰¹

Vodní právo bylo uznáno okresním úřadem v Litomyšli. Výška vody před stavidlem byla 40 cm, normální spád 600 cm, poklesem vody v náhoně a stoupanutím spodní hladiny se spád snižoval až na 520 cm.²⁰²

Poměry vodní

	Stav vody	Od	Do	Množství vody za vteřinu	Spád v cm	Síla vody v KS
1	Nejmenší množství vody					
2	Střední množství vody	Po celý	rok	105	600	5,49
3	Největší množství vody					

Mlýn pohánělo korečkové vodní kolo na vrchní vodu o vnějším průměru 560cm, se šířkou mezi věnci 90 cm, hloubkou 26 cm a počtem 6 obrátek za minutu. Nejvyšší výkonnost byla 5,49 KS. Dále se ve mlýně nacházel plynosací motor od firmy Hillen Drážďany vyrobený v roce 1910 s jedním válcem a čtyřmi takty. Jako palivo se využíval koks, antracit a dřevěné uhlí. Průměr válce byl 28 cm a počet obrátek za minutu 160. Výkon činil zhruba 16 KS. K motoru byla připojena pec, dále pak mokrá a suchý čistič.²⁰³

K vysévání prachu se využíval prašný hranolový vysévač vlastní výroby o průměru 80 cm, k vybírání špatných zrn aspirátér vlastní výroby o průměru 40 cm. K vybírání koukole koukolník od firmy Heide-Stokerau o průměru 60 cm. K loupání zrna a k výrobě krup loupáčka od firmy Bedřich Appl Čermná o průměru 80 cm. K vysévání klíčků špicový vysévač vlastní výroby o průměru 125 cm. Jako aspirace loupáčky se využíval tlakový filtr vlastní výroby o výšce 260 cm s 15 hadicemi. Výkon celé čistírny činil 50 – 70 q obilí za 24 hodin.²⁰⁴

K mletí žita se využívala válcová stolice s jedním párem válců od firmy Prokopec Praha s délkou válce 60 cm a průměrem 30 cm. K mletí pšenice sloužila stolice od firmy Wegmann s jedním párem porcelánových válců o délce 40 cm a průměru 40 cm. K mletí jak žita

²⁰¹ Národní archiv, fond Mlýnské ústředí, karton 397, signatura 4227-64.

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ Tamtéž.

tak pšenice se využívala rýhovaná stolice od firmy Breitfeld se dvěma páry válců o délce 50 cm a průměru 22 cm. Ke šrotování obilí se využíval pískovcový kámen žitavák²⁰⁵ o průměru 36 palců. K řezání holcovaných krup²⁰⁶ se využívala „řezačka na krupky“ o rozměrech 40 x 7 cm s jedním mlecím složením.²⁰⁷

K vysévání žitné i pšeničné mouky se používaly dva hranolové vysévače vlastní výroby. První o délce motáku 360 cm a průměru 80 cm, druhý o délce motáku 300 cm a průměru 80 cm. K vysévání šrotů se využívaly dva hranolové vysévače vlastní výroby s délkou motáku 230 cm a průměrem 80 cm a s délkou motáku 200 cm a průměrem 80 cm. Ke šrotování a mletí pšenice se využíval rovinný vysévač od firmy Prokop Pardubice o dvou skříních s délkou 150 cm, šířkou 41 cm se dvěma vysévacími díly. V každém díle se nacházelo 12 sít. K čištění krupic a dunstů se používala jednoduchá reforma vlastní výroby s délkou rámečku 230 cm a šířkou rámečku 45 cm. Jako aspirace se využívala jedna čtyřhadicová aspirace k žitné stolici s větrákem o průměru 40 cm. Mouka se míchala ve válcové míchačce vlastní výroby s délkou míchacího válce 180 cm o obsahu 60 q.²⁰⁸

V měsíci lednu roku 1939 byla vyměněna jednopárová stolice od firmy Josef Prokopec Praha o rozměrech 60 x 30 cm za dvoupárovou žitnou stolici firmy Prokop Pardubice o rozměrech 50 x 30 cm.²⁰⁹

Sepsáno v Člupku dne 10. července 1939, podepsán František Stránský.²¹⁰

Terénní průzkum

Terénní průzkum proběhl dne 6. listopadu 2014. Ve mlýně se nachází téměř veškeré původní vybavení, což zahrnuje palečné kolo, transmissi i s řemeny, vysévače, míchací válec, lopatkové dopravníky a válcové stolice. Náhon teče přímo před vchodem do budovy a je stále funkční, i když hladina vody by zřejmě pro mletí nebyla dostatečná.

²⁰⁵ Jedná se o druh kamene těžený poblíž německého města Žitava.

²⁰⁶ Jde o ječmen, který se jen lehce oloupal, či spíš se jen narušil povrch jeho otrubnatých částí.

²⁰⁷ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karta 397, signatura 4227-64.

²⁰⁸ Tamtéž.

²⁰⁹ Tamtéž.

²¹⁰ Tamtéž.

3.4 Tržek

3.4.1 Mlýn č. p. 39

Obec, číslo popisné	Tržek, č. p. 39/17 ²¹¹
Katastrální území	Tržek
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Mlýn Faulhammer
Vodní tok	Loučná
Připojené provozovny	Pila

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn v obci Tržek č. p. 39/17 leží na vodním toku Loučná. První písemná zmínka pochází z roku 1383²¹² a zmiňuje se o tom, že v tomto mlýnu mohli mlet i měšťané z Litomyšle. Mlýn byl vypálen během husitských nepokojů a jeho obnova proběhla během 17. století.²¹³ V roce 1871 byla zahájena výstavba zcela nového mlýna, který měl umělecké složení. Byl oddělen od obytné části a vyhořel v roce 1913.²¹⁴ Mlýn byl znovu zbudován a je stále v provozu. Mlýn měl umělecké složení o pěti podlažích, přičemž mlýnice byla součástí obytné části.

Archivní materiály

Dne 18. srpna 1913 zaslalo c. k. okresní hejtmanství v Litomyšli panu Karlu Faulhammerovi živnostenské a vodoprávní povolení k znovuobnovení vyhořelého mlýna za stanovených podmínek. Ty zahrnovaly doložený statický výpočet železo-betonové konstrukce stropu a její zátěžový test, instalaci plynosacího motoru podle podmínek ve výměru c. k. okresního hejtmanství v Litomyšli ze dne 31. července 1909, záchody s pisoárem vyhovující předpisům stavebního řádu pro zaměstnance, otevírání dveří z mlýnu směrem ven, každé druhé okno muselo být možné sklopit z úrovně podlahy kvůli větrání, schody musely mít šíři vyhovující předpisům stavebního řádu a musely být ohrazeny minimálně dvoutýčovým zábradlím, postavení ohnivzdorných únikových cest ve všech patrech, signalizaci spouštění vodního motoru do všech místností, bezpečné zajištění hnacích řemenů na transmisi, zajištění

²¹¹ Č. p. mlýnu se změnilo z původního čísla 17 na 39.

²¹² Josef KLEMPERA. *Vodní mlýny v Čechách VI*. Praha: Libri, 2003, s. 117.

²¹³ Jaroslav KOCOUREK. *Český atlas: Východní Čechy*. Praha: Freytag a Berndt, 2008, s. 130.

²¹⁴ *Tržecký mlýn 1383 - 1933, 1933*, str. 20.

veškerých pohyblivých částí mlýna v dosahu dělníků, shozené řemeny měly být věšeny na háky, bezpečné ohrazení lávky přes náhon, elektrické osvětlení splňující předpisy elektrotechnického spolku Vídeňského, dostatečně široké průchody mezi stroji, zabezení dráhy výtahu po celé výšce, hygienická plivátka ve všech místnostech, uzavíratelné skříně pro oblečení dělníků, materiál potřebný k poskytnutí první pomoci, pokud měli dělníci ve mlýně přespávat, musela k tomu být vyhrazena místnost splňující zdravotní i bezpečnostní požadavky. Ve všech místnostech se strojním zařízením musel být vyvěšen následující zákaz: *„Nebezpečné čištění, mazání a opravování strojů a transmisí mezi jejich chodem, nahazování a shazování řemenů pouhou rukou za jejich chodu – se zakazuje.“*²¹⁵

Dopis datovaný dne 1. května 1942, odeslaný K. Faulhammerem pro SHO, obsahuje informace o plánované stavbě krupárny, resp. loupárny hrachu. Ta měla být postavena ve zvlášť k tomuto účelu zbudované budově. Měla obsahovat odklasňovač č. 40 systém Prokop, automatickou váhu, mlýnský aspirátér M 350 se žejbrem systém Prokop, magnetický přístroj č. 4 systém Prokop, koukolník s ocelovým pláštěm o průměru 200 cm, síťový třídič s ocelovým děrovaným pláštěm o průměru 45 cm a délce 175 cm, periodickou loupačku model „Delta“ č. 2, tlakový hadicový filtr se 64 hadicemi o průměru 15 cm, vzduchotěsnící přístroje č. 1 k filtru, hranolový vysévač s motákem o průměru 60 cm a délce 80 cm, bílicí stroj na ječmen s příslušenstvím vyrobený firmou Martin, mnoholopatový větrák s oběžným kolem o průměru 25 cm, kropící přístroj model „C“ systém Prokop, krupník Martin o průměru 130 cm, šnekový dopravník od krupníku o průměru 15 cm, kartáčový stroj na kroupy s aspirací na čištění zboží po krupníku, „řezačku na kroupy“ systém Prokop, čistící skříně na kroupy č. 1 systém Prokop, třídící žejbro na kroupy, sací hadicový filtr model „B 18“ systém Prokop s 18 hadicemi 18 cm, dřevěný sběrný koš, odstředivý ventilátor s oběžným kolem o průměru 50 cm, hranolový vysévač na mouku od kartáčky a sacího filtru, potřebné pomocné rezervní koše, trubky a výtahy. Pohon loupačky měl zajišťovat elektromotor, jehož výrobní schopnost byla 300 – 500 q měsíčně. Zařízení mělo sloužit k vyrábění veškerých druhů krup a příslušných vedlejších výrobků.²¹⁶

Dne 20. března 1948 odeslal K. Faulhammer dopis pro SHO o zavedení národní správy. Rozhodnutím Ministerstva výživy ze dne 1. března 1948 byli prozatímním vedením celého

²¹⁵ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 399, signatura 4244-64.

²¹⁶ Tamtéž.

podniku pověřeni: František Lošan – prokurista, Karel Faulhammer ml. – společník a Jaroslav Faulhammer – společník.²¹⁷

Zápis do mlynářského rejstříku:

Mlýn se nachází v obci Tržek č. p. 39/17. Majiteli jsou Karel a Marie Faulhammerovi, kteří mlýn převzali 3. ledna 1901 po předchozím majiteli Josefu Faulhammerovi. Živnostenské oprávnění bylo vydáno 3. října 1901. Provozovna byla schválena okresním úřadem v Litomyšli výměrem č. j. 20282 ze dne 18. srpna 1913.²¹⁸

K mlýnu byla zavedena vlečka dráhy, mlýn dále vlastnil 5 nákladních automobilů s užitečným zatížením přes 30 q a měl celkem 45 zaměstnanců. Z toho bylo 12 úředníků, 20 kvalifikovaných dělníků a 13 pomocných dělníků.²¹⁹

Čtyřpatrová budova mlýna byla rozdělena zděnými příčkami na 3 oddělení. V prvním oddělení o rozloze 19,3 x 15,5 x 21 m se nacházela vila, čistírna a pšeničný mlýn. Ve druhém oddělení o rozměrech 10,3 x 15,5 x 21 m se nacházel žitný mlýn, v přízemí pak kanceláře a strojovna. Přízemí bylo rozšířeno o místnost 5 x 3,5 m, která sloužila jako sklad železných potřeb a kovárna. Ve třetím oddělení o rozměrech 18,8 x 17,35 x 21 m se nacházela míchárna. V přízemí byly garáže a transformační stanice, první patro této části bylo rozšířeno o místnost 9,6 x 5 m, která sloužila jako skladiště pytlů. Ke skladování obilí se využívala sila a koše v mlýnské budově o kapacitě 2850 q. V přízemí mlýna se skladovalo obilí v pytlích o kapacitě 1200 q. Skladiště u vlečky mělo skladovací plochu 52 x 12 m o kapacitě 8000 q. Sklad Litomyšl č. p. 282 pojal 2000 q obilí, sklad Litomyšl č. p. 204 celkem 3500 q obilí. Celkem bylo možno uložit 17550 q obilí. Mlýnské výrobky se skladovaly na čtyřech stroji nezastavěných mlýnských patrech o kapacitě 7950 q. Dle potřeby se využívalo skladiště u vlečky o kapacitě cca 6000 q, sklad v Litomyšli č. p. 282 pojal 2000 q mlýnských výrobků a sklady v různých městech pojaly 5000 q. Celkem bylo možno uložit 20950 q mlýnských výrobků.²²⁰

Vodní právo bylo uznáno okresním úřadem v Litomyšli výměrem ze dne 9. února²²¹. Výška vody před stavidlem byla 100 cm, normální spád 450 cm, poklesem vody se spád snížil na 350 cm. Mlýn poháněly dvě Francisovy turbíny na společné hřídeli od firmy Prokop

²¹⁷ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 399, signatura 4244-64.

²¹⁸ Tamtéž.

²¹⁹ Tamtéž.

²²⁰ Tamtéž.

²²¹ Rok uznání vodního práva chybí.

a synové s počtem obrátek 230 za minutu. První měla nejvyšší průtočné množství vody za vteřinu 645 l a nejvyšší výkon 28 KS, druhá 457 l a nejvyšší výkonnost 20 KS. Mlýn dále napájely tři třífázové elektrické motory od firmy Siemens vyrobené roku 1929 o výkonnosti 50, 22 a 1,5 kW²²² a stejnosměrný elektrický motor od firmy Křížík vyrobený v roce 1927 o výkonnosti 8 kW.²²³

Čistírna obsahovala celkem jedenáct zařízení, která byla všechna v provozu. Jednalo se o prachový a hrudový vysévač od firmy Prokop Pardubice o rozměrech 100 x 300 cm. Tarár se spodním žebrem s výškou 70 cm k čištění, k vybírání kulatin karter od firmy Siemens o rozměrech 15 x 22 palců, k loupání loupačka o rozměrech 90 x 120 cm. Dále hranolový vysévač o rozměrech 80 x 200 cm, spirálový třídič k přebírání kulatiny, tlakový filtr s 200 hadicemi o rozměru 10 x 245 cm a k vysévání odpadů hranolový vysévač o rozměrech 80 x 200 cm. K dispozici byla také automatická váha. Výkon celé čistírny byl 480 q obilí za 24 hodin.²²⁴

K mletí se využívalo celkem osm válcových stolic, každá o dvou válcích. Všechny pocházely od firmy Prokop Pardubice. K mletí žita se využívala stolice s rýhovanými válci o délce 80 cm a průměru 30 cm a o délce 80 cm a průměru 35 cm. Dále se ve mlýně nacházela stolice s jedním párem hladkých a jedním párem porcelánových válců o délce 80 cm a průměru 35 cm a stolice s jedním párem hladkých válců o délce 80 cm a průměru 30 cm. Ostatní válce byly rýhované, dva o délce 60 cm a průměru 22 cm, sedmý měl délku válce 70 cm a průměr 22 cm, poslední měl délku válce 50 cm a průměr 35 cm. Ke šrotování odpadků se využíval smirkový kámen od téže firmy o průměru 50 cm. Ve mlýně bylo v provozu pět roztěračů č. 22 od firmy Prokop Pardubice. Dva perut'ové roztěrače, jeden kartáčový a dva talířové.²²⁵

Ve mlýně se dále nacházel odstředivý vysévač s délkou motáku 200 cm a průměrem 80 cm. K vysévání se také využívalo osm rovinných vysévačů. Sedm z nich bylo vyrobeno firmou Prokop Pardubice. Čtyři vysévače o jedné skříně měly rozměry 170 x 98 cm a obsahovaly dva vysévací díly po dvanácti sítích. Další vysévač měl dvě skříně o rozměrech 150 x 96 cm se čtyřmi vysévacími díly o třinácti sítích. Vysévač o jednom dílu s deseti sítí měl rozměry 120 x 80 cm. Vysévač o jedné skříně se dvěma vysévacími díly o dvanácti sítích měl rozměry

²²² Elektromotor o výkonu 1,5 kW sloužil k pohánění prašničky, přístroje určeného k vyprašování pytlů.

²²³ Národní archiv, fond Mlýnářské ústředí, karton 399, signatura 4244-64.

²²⁴ Tamtéž.

²²⁵ Tamtéž.

86 x 86 cm. Poslední vysévač byl vyroben firmou Harting, měl jednu skříň o rozměrech 100 x 100 cm a dva vysévací díly po šesti sítěch.²²⁶

K čištění krupic se využívaly dvě reformy a jedna štoska. Ta byla od firmy Harting s délkou žejbra 260 cm a šířkou 110 cm. Dvojitá reforma od firmy Prokop Pardubice měla délku rámečku 230 cm a šířku 2 x 40 cm a jednoduchá reforma od stejné firmy měla délku rámečku 230 cm a šířku 70 cm.²²⁷

Pšeničný mlýn měl centrální aspiraci o průměru oběžného kola ve větráku 50 cm se třemi sacími filtry a dvaceti osmi hadicemi v rozměrech 18 x 240 cm. Žitný mlýn měl centrální aspiraci o průměru oběžného kola větráku 40 cm s jedním sacím filtrem o dvanácti hadicích v rozměrech 18 x 240 cm. Aspirace taráru, loupacích strojů a vlastních strojů do tlakového filtru obsahovala dvě stě hadic o průměru 10 x 240 cm. Aspirace štosky od stroje do tlakového filtru obsahovala sedmdesát hadic o průměru 10 x 110 cm. K míchání mouky se využívalo pět válcových míchaček od firmy Prokop Pardubice s délkou míchacího válce 260 cm a obsahem 120, 150, 200, 200 a 360 q.²²⁸

Sepsáno v Tržku dne 15. července 1939, podepsán Karel Faulhammer.²²⁹

Literatura

Před rokem 1850 mlýn vlastnil Josef Plch, který se svým špatným hospodařením dostal do značných dluhů a jeho mlýn tak byl prodán v dražbě. V té době obsahoval čtyři česká složení a krupník.²³⁰ Po prodeji se mlýn stal akciovou společností a v roce 1871 se začalo se stavbou nového mlýna podle plánů firmy Prokopec Praha o čtyřech složeních.²³¹ Roku 1882 byly pořízeny tři dvoupárové šrotovací stolice a dvě porcelánové stolice na mletí krupic.²³² Mlýn byl roku 1893 ve velmi špatném stavu prodán Josefu Faulhammerovi, dříve hlavnímu akcionáři. Dne 13. června 1913, již za jeho syna Karla Faulhammera, mlýn vyhořel. Byl okamžitě obnoven podle návrhů firmy Prokop Pardubice a mlet se začalo již v listopadu téhož roku.²³³ V 50. letech byl mlýn znárodněn a přestavěn na výrobu krmných směsí.²³⁴

²²⁶ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 399, signatura 4244-64.

²²⁷ Tamtéž.

²²⁸ Tamtéž.

²²⁹ Tamtéž.

²³⁰ *Tržecký mlýn 1383 - 1933*, 1933, s. 9.

²³¹ Tamtéž, s. 11.

²³² Tamtéž, s. 14.

²³³ Tamtéž, s. 20.

Terénní průzkum

Terénní průzkum proběhl dne 22. prosince 2014. Navštívila jsem jak zchátralou budovu starého mlýna, tak mlýn nový²³⁵, ve kterém se dnes vyrábí krmné směsi. Ve starém mlýnu se nachází pozůstatek malé pece, většina objektu byla přestavěna na ubytovací zázemí se sociálním zařízením. Nová budova není se starou propojena, ale těsně k ní přiléhá. Nová budova má čtyři patra. V podkroví se stále nachází pozůstatky po uchycení čtyř vysévačů, v dřevěných podlahách jsou stopy po uměleckém složení mlýna (díry po dopravnících, pro řemeny k transmisím, apod.). Mlýn plně fungoval až do války, po ní byl přestavěn na výrobu krmné směsi ČOS.²³⁶ Krmné směsi se ve mlýnu melou dodnes, jedná se tedy o jediný dosud využívaný mlýn ze všech objektů zahrnutých do mé práce. K budově mlýnu náleží vila, která se nachází v jeho těsné blízkosti, Domov mlynářských²³⁷, (ubytovna pro zaměstnance mlýna, dnes bytový dům), dále pak sklad obilí u železniční tratě na trase Vysoké Mýto – Litomyšl, který se však dnes již nevyužívá. Dráha, dříve o třech kolejích byla zrušena, ponechána byla pouze jedna kolej, která ke skladu nezasahuje, ten tedy zůstává nevyužitý. Dalším objektem, který patří pod mlýn Faulhammer, je mlýn Valcha nedaleko Vysokého Mýta, kde se nachází dodnes funkční umělecké složení, které je stále v provozu.²³⁸

²³⁴Dostupný z: <http://vodnimlyny.cz/mlyny/mlyn/313-faulhammeruv-mlyn-novy-a-stary?locale=de>. *Faulhammerův mlýn - nový a starý* [online]. [cit. 2014-11-17; 18:34].

²³⁵ Viz příloha č. 13.

²³⁶ Časný odstav selat.

²³⁷ Informace poskytnuta PhDr. Radimem Urbánkem.

²³⁸ Rozhovor s panem Šindelářem ze dne 22. prosince 2014.

3.4.2 Mlýn č. p. 27

Obec, číslo popisné	Tržek, č. p. 27
Katastrální území	Tržek
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Mlýn V Lukách, Mlýn Sirovým, Dlouholucký mlýn
Vodní tok	Loučná, Desná
Připojené provozovny	Pila

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn v obci Tržek č. p. 27 leží na vodním toku Loučná a Desinka. První zmínka pochází z roku 1714²³⁹ a vztahuje se k vlastnictví mlýna panem Sirovým. Mlýn má umělecké složení o pěti podlažích, přičemž mlýnice byla součástí obytné části. Původní vybavení se ve mlýně nachází dodnes.

Archivní materiály

Součástí archivních materiálů je nedatovaná postupní smlouva, jíž Anna Sirová potupuje mlýn č. p. 27 v Tržku svému synovi Václavu Sirovému.²⁴⁰

Zápis do mlynářského rejstříku:

Mlýn se nachází v osadě Luka č. p. 27, náležící pod obec Tržek. Majitelkou byla Anna Sirová, vdova po mlynáři Václavu Sirovém. Ta mlýn převzala v roce 1929. Živnostenské oprávnění bylo uděleno dne 19. května 1922 na základě živnostenského listu č. 51/1922. Ve mlýně se nacházelo celkem pět zaměstnanců. Čtyři kvalifikovaní dělníci a jeden učeň.²⁴¹

Hlavní mlýnská budova je 25 m dlouhá, 12,5 m široká a 9 m vysoká. Má dvě zděná patra, jen ze strany od vantroků byla až po střeche dřevěná. V části o velikosti 12,5 x 16,5 m se nachází mlýnice, ve zbytku o rozloze 8,5 x 12,5 m pak obytná část. V přízemí i v prvním patře pak je nad obytnou částí sýpka. Budova je jinak zachovalá

²³⁹ Rozhovor s panem Sirovým ze dne 3. února 2012.

²⁴⁰ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 396, signatura 4219-64.

²⁴¹ Tamtéž.

a zařízení bylo v roce 1936 značně zdokonaleno a přestavěno. Celá budova je krytá eternitem. K mlýnu přiléhá z druhé strany hospodářské budovy malý domek pro naftový motor.²⁴²

Obilí se skladuje v pytlích v suterénu mlýnice, kam se vejde 200 q obilí. V podstřeší mlýna na sýpce, kam se obilí dopravuje výtahem je místo pro 80 q. Celkem je možno uložit 280 q obilí. Mlýnské výrobky se uskladňují v pytlích na mlýnské podlaze v prostoru 6 x 3 m, kde je možno uskladnit 60 q výrobků. Další prostor je v dřevěných silech s kapacitou 130 q. Celkem je možno uskladnit 190 q mlýnských výrobků.²⁴³

K dotazníkové otázce č. 15 Vodní právo je vložen opis protokolu sepsaného dne 22. srpna 1873 v Tržku, který byl výsledkem šetření k zápisu do Vodní knihy. Zde se uvádí, že hlavní stav na Desné byl 8 m široký a opatřený čtyřmi okenicemi, které se otevíraly při vysokém stavu vody. Stavidla byla 1,05 m vysoká. Splav na Loučné byl 8,5 m dlouhý a opatřený pěti otvory o výšce 53 cm, které se mohly zahradit, aby byla voda svedena do náhonu na Desné a touto cestou do mlýna. Vantroka u mlýna byla opatřena šesti stavidly širokými 60 - 85 cm a vedla na tři kola na vrchní vodu. Ve mlýně se nacházela tři obyčejná složení a jedno poloumělecké, které obsahovalo hranolový vysévač.²⁴⁴

Výška vody před stavidlem byla 50 cm, šířka vantroků 300 cm, normální spád 360 cm, poklesem vody se spád snižuje na 240 cm.²⁴⁵

Poměry vodní

	Stav vody	Od	Do	Množství vody za vteřinu	Spád v cm	Síla vody v KS
1	Nejmenší množství vody	Červen	Září	300	360	8,5
2	Střední množství vody	Říjen	Leden	700	360	19
3	Největší množství vody	Únor	Květen	1500	360	50,5

Mlýn poháněla čtyři korečková kola na vrchní vodu o vnějším průměru 310 cm se 13 obrátkami za minutu. První a druhé mělo nejvyšší výkon 4,5 KS, šířku mezi věnci 110 cm a hloubku 24 cm. Třetí mělo nejvyšší výkon 5,5 KS, šířku mezi věnci 119 cm a hloubku 26 cm, čtvrté kolo pak mělo nejvyšší výkon 5,5 KS, šířku mezi věnci 130 cm a hloubku 24 cm. K pohonu mlýna se využíval ještě dvoutaktní naftový motor

²⁴² Národní archiv, fond Mlýnářské ústředí, karton 396, signatura 4219-64.

²⁴³ Tamtéž.

²⁴⁴ Tamtéž.

²⁴⁵ Tamtéž.

od firmy Wiechterle a Kovřík vyrobený roku 1930 s jedním válcem o průměru 170 cm, dvěma takty, počtem obrátek 490 za minutu a nejvyšší výkonností 14 – 16 KS.²⁴⁶

K dopravě obilí do čistírny sloužil výtah domácí výroby. K čištění se využíval aspirátér od firmy Akciové železářny Komárov č. 150, k loupání loupačka od firmy Machaň, k vybírání koukolu koukolník od firmy Akciové železářny Komárov, jako sběrač prachu sloužil cyklon domácí výroby o průměru 120 cm a jako aspirace od loupačky se používal tlakový filtr firmy Prokop Pardubice se sto hadicemi. K dopravě obilí na mlecí stroje se používal výtah domácí výroby. Výkon celé čistírny byl 180 q obilí za 24 hodin.²⁴⁷

Mlelo se na třech válcových stolicích. První se dvěma rýhovanými válci od firmy Prokop Pardubice s délkou válce 600 cm a průměrem 220 cm se využívala ke šrotování pšenice. Druhá s jedním porcelánovým válcem od stejné firmy o délce válce 600 cm a průměrem 300 cm sloužila k vymílání krup. Třetí od firmy Akciové železářny Komárov se dvěma rýhovanými válci o délce 600 cm a průměru 300 cm se využívala k mletí žita. K domílání a štrafování se používal francouzský kámen od firmy Prokop Pardubice o průměru 110 cm. K porcelánové stolici byl připojen tzv. detacheur (roztírací stroj) o průměru 30 cm. K výrobě šrotů se využíval jeden šrotovník Monarch o průměru kamenů 30 cm se dvou-hadicovým aspiračním zařízením s větrákem o výkonu 200 kg obilí za hodinu a jedna mačkácí stolice Prokop o rozměrech 500 x 220 cm na mačkání ovsa o výkonu 300 kg za hodinu.²⁴⁸

K vysévání se používaly tři hranolové vysévače domácí výroby, všechny s průměrem motáku 80 cm. Délky motáku byly 180, 300 a 300 cm. Rovinný vysévač od firmy Machaň a spol. Pardubice o jedné skříně s rozměry 150 x 150 cm a čtyřmi vysévacími díly o dvanácti sítěch se využíval k mletí pšenice. K čištění krupic sloužila jednoduchá reforma od firmy Prokop Pardubice s délkou rámečku 50 cm a šířkou rámečku 45 cm. Aspirační zařízení se čtyřhadicovým sacím filtrem s větrákem se využívalo pro pšeničnou stranu, stejné zařízení bylo používáno i pro žitnou stranu.²⁴⁹

K mlýnu byla připojena ležatá dvoulístová pila o průměru 120 cm, která spotřebovala 8 KS, jeden hoblovací stroj o průměru 40 cm se spotřebou 3 KS, jedna rozmítačka o průměru 50 cm,

²⁴⁶ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 396, signatura 4219-64.

²⁴⁷ Tamtéž.

²⁴⁸ Tamtéž.

²⁴⁹ Tamtéž.

jedna pásová pila o průměru kotoučů 55 cm se spotřebou 1 KS a stroj na broušení kotoučů o průměru 30 cm.²⁵⁰

Sepsáno v Lukách dne 11. července 1939, podepsán Václav Sirový.²⁵¹

Terénní průzkum

Mlýn v Lukách jsem navštívila již 3. února 2012. Mlýn je stále v původním stavu s téměř veškerým původním vybavením, zachovalým vodním dílem a stále funkční Francisovou turbínou. V přízemí se nachází kancelář, dvě váhy, násypky k pytlování mouky, porcelánová stolice sloužící k výrobě krupice a litinová stolice, která se využívala k prvnímu mletí. Dříve se zde nacházela ještě mačkácí stolice a kamenný šrotovník. V boční přístavbě je již zmíněná Francisova turbína, která je stále v provozu, a využívá se k výrobě elektřiny. V prvním patře se nacházela loupačka, válcová míchačka se šnekovým dopravníkem. Zde se také mouka třídila podle kvality a složení. Ve druhém patře se nacházela automatická váha vážící obilí ještě před semletím, aspirátér s magnetem. V současnosti se zde stále nachází dva tlakové filtry s textilními hadicemi, hranolový vysévač, hrubé síto na čištění obilí od klasů, nejdůležitějším vybavením v tomto patře jsou čtyři vodorovné vysévače²⁵², kdy každý má vlastní řemen vedoucí k transmisi, mohly tedy být spuštěny samostatně. V podstřeší byl vyveden konec dopravníku a nachází se zde prostor pro čištění strojů.

²⁵⁰ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 396, signatura 4219-64.

²⁵¹ Tamtéž.

²⁵² Viz příloha č. 14.

3.4.3 Mlýn č. p. 395

Obec, číslo popisné	Tržek, č. p. 45/395 ²⁵³
Katastrální území	Tržek
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Zamastilův mlýn
Vodní tok	Desná
Připojené provozovny	Pekárna

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn v obci Tržek č. p. 45 leží na vodním toku Desná. První písemná zmínka pochází z roku 1750²⁵⁴ a vztahuje se ke koupi mlýna Josefem Abrahamem. Mlýn měl umělecké složení, přičemž mlýnice byla součástí obytné části. Původní vybavení se ve mlýně nachází dodnes.²⁵⁵

Archivní materiály

Dne 1. srpna 1939 zaslalo Společenstvo mlynářů panu Oldřichu Zamastilovi potvrzení o tom, že změnou zařízení se nerozšíří výrobní schopnost mlýna, tudíž lze provést zamýšlené změny: „[...] *Dvouválcová žitná stolice na mletí žita 400/300 od fy Prokopec, Praha, bude vyměněna za starší dvouválcovou stolicí, taktéž na mletí žita 500/300 systém Škrdlant. [...]*“²⁵⁶

Stejné potvrzení vydalo dne 7. prosince 1940 Mlynářské ústředí. Potvrzení se týkalo výměny korečkového kola na vrchní vodu o výkonu 9,45 KS, které mělo být nahrazeno novým kolem s průměrem 350 cm, šířkou mezi věnci 130 cm a celoželeznými lopatkami o výkonnosti 9,45 KS. Dne 28. listopadu 1942 bylo SHO schváleno doplnění zařízení mlýna o šnekovou míchačku Koma na obsah 25 q mouky. O tři roky později SHO schválilo výměnu dosavadního hranolového třídícího vysévače o rozměrech 200 x 75 cm, hranolového moučného vysévače o rozměrech 300 x 75 cm a hranolového moučného a dunstového vysévače o rozměrech 400 x 75 cm za nový jednoskříňový dvoudílný rovinný vysévač Prokop o rozměrech 160 x 82 cm, 2 x 12 sít. Dne 14. května 1947 byla SHO schválena výměna

²⁵³ Číslo popisné tohoto mlýnu se měnilo.

²⁵⁴ Miluše VOPATŘILOVÁ. *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. - 18. stol.)*. 2008, str. 82.

²⁵⁵ Dostupný z: [http://vodnimlyny.cz/mlyny/mlyn/315?locale=ru%3Flocale%3Dru.+Zamastiliv.Zamastiluv mlýn v Tržku](http://vodnimlyny.cz/mlyny/mlyn/315?locale=ru%3Flocale%3Dru.+Zamastiliv.Zamastiluv%20mlyn%20v%20Trzku) [online]. [cit. 2014-12-13; 12:53].

²⁵⁶ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 395, signatura 4203-64.

dosavadní čtyřválcové rýhované stolice Ganz o rozměrech 47,5 x 20 x 20 cm a dvouválcové porcelánové stolice Wegmann o rozměrech 40 x 30 cm za dvouválcovou rýhovanou stolicí neznámé výroby o rozměrech 60 x 30 cm a dvouválcovou porcelánovou stolicí Prokop 60 x 30 cm.²⁵⁷

Zápis do mlynářského rejstříku:

Mlýn se nachází v obci Nedošín č. p. 45, jeho majiteli byli Oldřich a Oma Zamastilovi, kteří mlýn převzali 1. ledna 1923 po předchozích majitelích Jaroslavu a Marii Zamastilových, kteří mlýn koupili v roce 1906 od Václava Klejcha. Živnostenské oprávnění bylo získáno na základě živnostenského listu č. 10706, 86, vydaného dne 10. března 1925 a 31. ledna 1928 pro živnost mlynářskou a pecnářskou. Provozovna byla schválena okresním úřadem v Litomyšli výměrem č. j. 34022/2 ze dne 11. ledna 1927. Mlýn měl jednoho učně.²⁵⁸

Hlavní mlýnská budova je 16 m dlouhá, půlpatrová, 10 m široká, 9 m vysoká, zděná. Přístavek je 15 m dlouhý, 4 m široký a 5 m vysoký. V části o rozloze 10 x 9 m je mlýn a na zbytku o rozloze 10 x 7 m a 15 x 4 m v přízemí jsou byty. Nad bytem v prostoru 10 x 7 m je sýpka. Ve mlýně jsou mimo přízemí ještě dvě další podlahy nad sebou. Připojená hospodářská budova je 10 m dlouhá, 9 m široká, půl patrová a zděná. V části 6 x 4 m byla pekárna. Obilí se ukládalo v pytlích do mlýnice nebo volně do sýpky. Celkem bylo možno uložit 250 q obilí. Mlýnské výrobky se ukládaly na první podlaže do pytlů. Celkem bylo možno uložit 100 q mlýnských výrobků.²⁵⁹

Vodní právo bylo uznáno okresním úřadem v Litomyšli výměrem ze dne 11. ledna 1927. Výška vody před stavidlem byla 40 cm, průměr přívodního potrubí 130 cm, normální spád 400 cm, poklesem vody se spád snižoval na 390 cm.²⁶⁰

²⁵⁷ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 395, signatura 4203-64.

²⁵⁸ Tamtéž.

²⁵⁹ Tamtéž.

²⁶⁰ Tamtéž.

Poměry vodní

	Stav vody	Od	Do	Množství vody za vteřinu	Spád v cm	Síla vody v KS
1	Nejmenší množství vody	Stejnoměrně	Stejnoměrně	220	400	9,45
2	Střední množství vody	Stejnoměrně	Stejnoměrně	220	400	9,45
3	Největší množství vody	Stejnoměrně	Stejnoměrně	220	400	9,45

Mlýn pohánělo korečkové kolo na vrchní vodu o vnějším průměru 350 cm, šířce mezi věnci 140 cm, hloubkou 30 cm a 8 obrátkami za minutu. Nejvyšší výkonnost byla 9,45 KS. K pohonu byl také využíván čtyřtaktní dieslový motor od firmy Suchý Čtyřkoly s jedním válcem o 300 obrátkách za minutu. Nejvyšší výkonnost byla 10 KS.²⁶¹

Čistírna obsahovala tři zařízení: prachový a hranolový hrudový vysévač o rozměrech 200 x 75 cm, koukolník od firmy Prokop Pardubice o rozměrech 160 x 70 cm a periodickou loupačku od firmy Hübner a Opitz o rozměrech 100 x 30 cm. Výkon celé čistírny činil 50 q obilí za 24 hodin.²⁶²

Mletí obstarávaly čtyři válcové stolice. První od firmy Ganz Budapešť se dvěma páry rýhovaných válců o délce 47,5 cm a průměru 28 cm k mletí pšenice a žita. Druhá od firmy Wegmann s jedním párem porcelánových válců o délce 40 cm a průměru 30 cm k mletí krup a dunstů. Třetí od firmy Prokopec Praha s jedním párem rýhovaných válců o délce 40 cm a průměru 30 cm k mletí žita a čtvrtý, taktéž k mletí žita, od firmy Škrdlant České Budějovice s jedním párem rýhovaných válců o délce 50 cm a průměru 30 cm. Ke šrotování sloužil umělý kámen od firmy Prokop Pardubice o průměru 80 cm, jako krupník pak pískovcový kámen o stejném průměru.²⁶³

K vysévání pšenice a žita se využíval šrotový vysévač od firmy Prokop Pardubice o délce motáku 200 cm a průměru 75 cm, moučný a krupičný vysévač o délce motáku 400 cm a průměru 75 cm, moučný vysévač o délce motáku 300 cm a průměru

²⁶¹ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 395, signatura 4203-64.

²⁶² Tamtéž.

²⁶³ Tamtéž.

75 cm a reforma o délce motáku 230 cm a průměru 40 cm. Rovinný vysévač o dvou skříních o délce 180 cm a 160 cm a šířce 45 cm se dvěma vysévacími díly po deseti sítěch. Reforma o délce rámečku 220 cm a o šířce rámečku 40 cm sloužila k čištění krupic.²⁶⁴

V rámci připojených provozoven byla tato zařízení: míchačka na těsto o výkonu 1 KS, řezačka na slámu o výkonu ½ KS, okružní pila o výkonu 3 KS a dynamo o výkonu 1 KS.²⁶⁵

Sepsáno v Nedošíně dne 25. července 1939, podepsán Oldřich Zamastil.²⁶⁶

Terénní průzkum

Majitele mlýna se mi bohužel nepodařilo zkontaktovat, průzkum proto proběhl pouze v okolí objektu. Mlýn se nachází v těsné blízkosti rybníku zvaného Abrahám, ze kterého do mlýna vedla vantroka. Mlýnice se v současnosti zřejmě nevyužívá k obytným účelům.

²⁶⁴ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 395, signatura 4203-64.

²⁶⁵ Tamtéž.

²⁶⁶ Tamtéž.

3.5 Višňáry

3.5.1 Mlýn č. p 1

Obec, číslo popisné	Višňáry, č. p. 1
Katastrální území	Říkovice
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Višňárský, Musilův mlýn
Vodní tok	Říkovický potok
Připojené provozovny	-----

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn v osadě Višňáry č. p. 1, náležící do katastrálního území obce Říkovice, leží na Říkovickém potoce (někdy označovaném jako Višňárský potok, potok Lukáč). První písemná zmínka pochází z roku 1694²⁶⁷ a vztahuje se ke koupi mlýna Mikolášem Waydnerem, což naznačuje, že mlýn samotný musí být ještě starší. Mlýn měl umělecké složení o třech podlažích²⁶⁸, přičemž mlýnice byla součástí obytné části. Původní vybavení se uvnitř částečně dochovalo, mlýn byl uzavřen 23. listopadu 1941.²⁶⁹

Archivní materiály

Dne 19. srpna 1928 bylo mlynáři Františku Musilovi schváleno postavení nového strojního zařízení a dynamu k osvětlení. Jednou z podmínek modernizace mlýna byla možnost výkupu vodního práva kvůli stavbě Labsko-Oderského kanálu.²⁷⁰

Dle zápisu ve Vložce k VK, datovanému 1. října 1928 byl asi 200 m od mlýna v náhonu práh se sloupky, v němž byla umístěna 120 cm široká okenice, díky které bylo možno náhon uzavřít a schraňovat tak v něm vodu pro období sucha. Asi 100 m od mlýna se v levém břehu

²⁶⁷ Miluše VOPATŘILOVÁ. *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. - 18. stol.)*. 2008, str. 101.

²⁶⁸ Luděk ŠTĚPÁN – Radim URBÁNEK – Hana KLIMEŠOVÁ. et al. *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II*. Praha, 2008, s. 86.

²⁶⁹ Dostupné z: <http://vodnimlyny.cz/mlyny/mlyn/163-mlyn-visnary>. *Mlýn Višňáry* [online]. [cit. 2014-12-18; 12:53].

²⁷⁰ Městský úřad Litomyšl, Vodní kniha, č. 183.

nacházelo odlehčovací stavítko široké 50 m a vysoké 57 m, kterým voda odtékala do jalového potociště.²⁷¹

Dle výměru okresního úřadu ze dne 30. května 1930, č. 8150/2, uloženého pod č. 361, týkajícího se zavlažování louky č. kat. 193/1. Louka měla být zavlažována vodou z Višňárského potoka, pomocí stavidla osazeného mezi dřevěnými sloupky o šíři 1,19 m. „Dřevěný práh nalézá se 106 cm pod levostrannou první zdí (pod jejím povrchem). Na prahu jest nasazena fošna, 14 cm vysoká a na ní teprve se nasazuje [...] stavidlo. Voda se vzdouvá do výše povrchu levostranné první zdi s. a vede se rýhou v pravém břehu odbočující, přes luční parcelu Josefa Šauera ve Višňárech, podchází cestu na louky deskovým propustkem 70 cm širokým a 40 cm vysokým na louku č. kat. 193/1, kde se pomocí stružek rozvádí.“²⁷²

Před mlýnem tvořil náhon nádržku, ze které vedla 145 cm široká a 60 cm vysoká vantroka uzavřená 3 stavítky vysokými 58 cm a širokými 60 cm. Pod nimi byly dva žlaby, závodní o šířce 68 cm a jalový o šířce 70 cm. Mlýn měl jedno kolo na vrchní vodu o průměru 410 cm, s výškou lopatek 23 cm, šířkou 83 cm a spádem 450 cm. Maximální průtok byl 100 l/s, maximální výkon 4,18 KS. Vodní kolo pohánělo žitnou válcovou stolicí o průměru 40 cm, jeden francouzský kámen o průměru 43 palců, krupník a dynamo o výkonu 1 kW 220 V. Voda z náhonu se rozváděla železnými rourami do chléva.²⁷³

Činnost mlýna byla dočasně zastavena na základě dopisu ze dne 23. listopadu 1941.²⁷⁴

Dne 16. srpna 1945 byl vydán „Posudek o nutnosti provozu dočasně zastaveného mlýna“, který nepovažuje znovuoobnovení provozu za nezbytně nutné. Součástí posudku byl popis stavu mlýna, ročního výkonu, komunikačního spojení, počtu osob závislých na provozu mlýna, popř. náhradní možnost obživy těchto osob. Zajímavým bodem tohoto posudku bylo posouzení, zda se provozovatel účastnil osvobozenického boje a jak. V tomto konkrétním případě bylo prokázáno, že podporoval partyzány jídlem a přechovával je.²⁷⁵

Zápis do mlynářského rejstříku:

Majitelé František a Anna Musilovi převzali mlýn roku 1921 po Václavu Faltysovi. Živnostenské oprávnění bylo vydáno 16. srpna 1921. Mlýn byl připojen na síť elektrárny

²⁷¹ Městský úřad Litomyšl, Vodní kniha, č. 183.

²⁷² Městský úřad Litomyšl, Vodní kniha, s. 238.

²⁷³ Městský úřad Litomyšl, Vodní kniha, č. 183.

²⁷⁴ Na dopise nebyl uveden jakýkoliv identifikační údaj, ten se zřejmě nacházel na obálce, která se nedochovala. Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 398, signatura 4241-64.

²⁷⁵ Tamtéž.

v Pardubicích, dodavatelem proudu byla Východočeská elektrárna, v kalendářním roce 1938 bylo odebráno 20 kW.²⁷⁶

Hlavní mlýnská budova je 23 m dlouhá, 13,5 m široká a 10 m vysoká, zděná. V jedné části byl mlýn, ve druhé byty a pekárna. Přes dvůr jsou hospodářské objekty (stodola a chlévy). Obilí k mletí se dávalo na mlecí podlahu do prostoru 6 x 7 m. Celkem bylo možno uložit 100 q obilí. Skladiště na výrobky bylo částečně na manipulační podlaze a částečně na podlaze nad byty. Kapacita činila 100 q mlýnských výrobků.²⁷⁷

Výška vody před stavidlem byla 60-70 cm, průměr potrubí 65 x 6 cm, spád 450 cm, při nízké hladině vody 440 cm.²⁷⁸

Poměry vodní

	Stav vody	Od	Do	Množství vody za vteřinu	Spád v cm	Síla vody v KS
1	Nejmenší množství vody	říjen	únor	50	4.30	2.30
2	Střední množství vody	červenec	září	80	4.50	3.30
3	Největší množství vody	únor	červenec	100 a více	4.50	4.20

Mlýn byl poháněn korečkovým kolem na vrchní vodu o vnějším průměru 4,1 m, šířkou mezi věnci 80 cm, hloubkou 22 cm a 7,5 obrátkami za minutu. Nejvyšší výkonnost byla 4-5 KS. Loupačku, válcovou stolicí a francouzský kámen poháněl elektrický motor KD stabilní od firmy Svoboda Mladá Boleslav z roku 1936 o výkonnosti 6,5 kW.²⁷⁹

Čistírna obsahovala nasypací koš, výtah, prašný vysévač o délce 180 cm a průměru 80 cm, hrudový vysévač o délce 180 cm a průměru 80 cm, trier o délce 170 cm a šířce 60 cm, koš na loupačku a loupačku od firmy Hübner a Opitz o rozměrech 110 x 40 cm. Výkon celé čistírny činí 50 q obilí za 24 hodin.²⁸⁰

²⁷⁶ Národní archiv, fond Mlýnářské ústředí, karton 398, signatura 4241-64.

²⁷⁷ Tamtéž.

²⁷⁸ Tamtéž.

²⁷⁹ Tamtéž.

²⁸⁰ Tamtéž.

K mletí žita a pšenice sloužila válcová stolice od firmy Hübner a Opitz s jedním párem rýhovaných válců o délce 40 cm a průměru 30 cm. K mletí i šrotování se využíval francouzský kámen od téže firmy o průměru 90 cm.²⁸¹

K vysévání se využíval hranolový vysévač - sortýr s délkou motáku 280 cm a průměrem 80 cm k vysévání krupic, hranolový vysévač o délce motáku 350 cm a průměru 80 cm k vysévání mouky a hranolový vysévač o délce motáku 300 cm a průměru 80 cm ke stejnému účelu. K čištění krupic se využívala štoska o délce žejbra 300 cm a šířce žejbra 40 cm. Mouka se míchala lopatou v truhle o obsahu 8 q vyrobenou neznámým sekerníkem.²⁸²

K osvětlení mlýna a domácnosti se využívalo dynamo o výkonu 1 KS. K mlýnu náležel také krupník.²⁸³

Terénní průzkum

V rámci několika opakovaných návštěv se mi bohužel nepodařilo ve mlýně nikoho zastihnout, terénní výzkum zde proto neproběhl. Budova mlýna je postavena dále od cesty a není tak možné se k ní dostat blíže. Ke mlýnu náleží stále funkční pila.²⁸⁴ Elektrickou energii z dynama dříve mlynář dodával i do nedalekého hostince, přičemž vedení a sloupy hradil hospodský.²⁸⁵

²⁸¹ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 398, signatura 4241-64.

²⁸² Tamtéž.

²⁸³ Tamtéž.

²⁸⁴ Tamtéž.

²⁸⁵ Informace sdělená PhDr. Radime Urbánkem.

3.6 Cerekvice nad loučnou

3.6.1 Mlýn č. p. 24

Obec, číslo popisné	Cerekvice nad Loučnou, č. p. 24
Katastrální území	Cerekvice nad Loučnou
Bývalý politický okres	Litomyšl
Místní název	Cerekvický mlýn, mlýn Výborných
Vodní tok	Loučná
Připojené provozovny	Pekárna, pila

Stručná charakteristika mlýna

Mlýn v obci Cerekvice nad Loučnou, č. p. 24, leží na vodním toku Loučná. První písemná zmínka pochází z roku 1637²⁸⁶ a vztahuje se k mlynáři Šimonu Trnkovi, který v tomto roce začal provozovat živnost mlynářskou. Mlýn měl umělecké složení o 4 podlažích, přičemž mlýnice byla součástí obytné části.

Archivní materiály

Dne 14. října 1929 byl proveden zápis do Vodní knihy, zmiňující výměnu vodních kol za dvě Francisovy turbíny z roku 1903 o průtoku 900l/s.²⁸⁷

Voda byla k mlýnu vedena z Loučné pomocí uměle postaveného stavidlového splavu o délce 8,9 m, který byl rozdělen na tři otvory o šířce 1,85 m. Náhon protéká silnicí z Litomyšle a na jeho pravém břehu je umístěn průplav o délce 4,3 m, sloužící k vypouštění vody. Od splavu až k mlýnskému prahu má náhon 90 m. U mlýna jsou 3 žlaby, z nichž třetí o šířce 1,05 je jalový.²⁸⁸

Dne 4. února 1946 zaslal SHO dopis, jímž schvaluje výměnu zařízení: „*Dosavadní Francisova trubina s kolmým hřídelem Martínek, průtočné množství vody 900 l/vt., spád 3000 mm, výkonnost 25 KS bude odstraněna a nahrazena novou Francisovou turbínou s kolmým*

²⁸⁶ Miluše VOPATŘILOVÁ. *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. - 18. stol.)*. 2008, str. 89.

²⁸⁷ Městský úřad Litomyšl, Vodní kniha, s. 85a.

²⁸⁸ Datum zápisu, 12. července 1876 je dodatečně připsáno tužkou. Městský úřad Litomyšl, Vodní kniha, s. 85.

hřídelem Prokop, konstruovaná pro spád 3000 mm, průtočné množství vody 1200 l/vt., výkonnost 38 KS. [...].²⁸⁹

Zápis do mlynářského rejstříku:

Mlýn se nachází v obci Cerekvice nad Loučnou č. p. 24. Majiteli byli Karel a Vlasta Výborní, kteří mlýn převzali v červenci roku 1931 po předchozích majitelích Josefu a Jindřišce Kronlíkových. Živnostenské oprávnění bylo uděleno na základě živnostenského listu číslo 8413XII.V.110C, vydaného dne 25. dubna 1932.²⁹⁰

Hlavní mlýnská budova je jednopatrová, 24 m dlouhá, 12 m široká, 8 m vysoká, zděná. V části o rozloze 14 x 12 m se nachází mlýn, který má v přízemí betonovou podlahu, sloužící jako sklad pro obilí, v prvním patře je podlaha mlecí a manipulační, kde se skladuje mouka, v dalším patře se nachází vysévače, zásobníky z manipulace a sklad otrub. Ve zbytku budovy, na ploše 10 x 12 m, se nachází v přízemí a v prvním patře byty, v podkroví sýpky, v přízemí se nachází skladiště dřeva, které je zděné ze třech stran, nad ním pak skladiště přístupné ze mlýna o rozměrech 15 x 8,5 m. K uskladnění obilí se využívá přízemí mlýna o rozměrech 14 x 12 m a sýpka nad byty 12 x 12 m. Celkem bylo možno uložit 1000 q obilí. Mlýnské výrobky se skladují v prvním patře na prostoru 14 x 12 m a v přilehlém skladišti o rozměrech 15 x 8,5 m. Celkem je možno uložit 600 q obilí.²⁹¹

Vodní právo bylo uznáno okresním úřadem v Litomyšli výměrem ze dne 14. prosince 1926. Výška vody před stavidlem byla 120 cm, normální spád 300 cm, poklesem vody se spád snižoval na 250 cm.²⁹²

Poměry vodní

	Stav vody	Od	Do	Množství vody za vteřinu	Spád v cm	Síla vody v KS
1	Nejmenší množství vody	-----	-----	-----	-----	-----
2	Střední množství vody	Dle hydrograf. ústavu normální		1800 l	3 m	
3	Největší množství vody	-----	-----	-----	-----	-----

²⁸⁹ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 369, signatura 4214-64.

²⁹⁰ Tamtéž.

²⁹¹ Tamtéž.

²⁹² Tamtéž.

Pohon mlýna zajišťovaly tři Francisovy turbíny v otevřené kašně, dvě od firmy Martínek, třetí od firmy Blansko. První měla nejvyšší průtočné množství vody 900 l/s, sto obrátek za minutu a nejvyšší výkonnost 25 KS. Druhá měla průtočnost 500 l/s, sto dvacet pět obrátek za minutu a nejvyšší výkonnost 12,5 KS a sloužila k pohonu pily. Třetí turbína měla nejvyšší průtočnost 700 l/s, sto osmdesát obrátek za minutu a nejvyšší výkonnost 20 KS.²⁹³

K loupání obilí a sekání krup se využíval loupací stroj č. 3 od firmy Bedřich Appl Čermná.²⁹⁴

Mlýn měl k dispozici čtyři válcové stolice. Šrotovací stolice od firmy Ganz se dvěma páry rýhovaných válců o délce 47,5 cm a průměru 22 cm, vymílací stolice od firmy Wegmann s jedním párem porcelánových válců o délce 60 cm a průměru 35 cm. Dvě žitné stolice s jedním párem rýhovaných válců o délce 60 cm a průměru 30 cm, jednu od firmy Hübner a Opitz, druhou od firmy Prokop. Ke šrotování se využívaly dva smíšené kameny o průměru 1 m a 45 cm.²⁹⁵

Mlýn měl 3 rovinné vysévače. První o dvou skříních o délce 175 cm a šířce 50 cm se dvěma vysévacími díly o dvanácti sítích se využíval jako vymílací. Druhý od firmy Prokop s jednou skříní měl délku skříně 150 cm a šířku 80 cm, dále dva vysévací díly o čtrnácti sítích, využíván byl jako šrotový. Třetí od téže firmy s jednou skříní o délce 175 cm a šířce 95 cm se dvěma vysévacími díly o čtrnácti sítích byl využíván jako žitný. K čištění krupice se využívala reforma od firmy Kopřiva o délce rámečku 57 cm a šířce rámečku 56 cm. Jako aspirace se používal jeden tlakový filtr od krupníku se sto dvaceti hadicemi. Mouka se míchala šnekovou míchačkou o délce šneku 160 cm a o obsahu 70 q.²⁹⁶

Mlýnu náležely připojená zařízení a provozovny. Jednalo se o elektrický generátor na střídavý proud o výkonu 17 kW. Pekařna, rošťová pec na 120 kg chlebového těsta, mísící stroj. Pila o dvou katrových pilách 650 a 450. Omítací pila²⁹⁷, jedna okružní pila a bruska na pily, pro pilu se používá turbína 500 l, generátor měl pohon ode mlýna.²⁹⁸

Sepsáno v Cerekvici nad Loučnou dne 30. června 1939, podepsán Karel Výborný.²⁹⁹

²⁹³ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 369, signatura 4214-64.

²⁹⁴ Tamtéž.

²⁹⁵ Tamtéž.

²⁹⁶ Tamtéž.

²⁹⁷ Slouží k odříznutí krajinek z řeziva.

²⁹⁸ Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 396, signatura 4214-64.

²⁹⁹ Tamtéž.

Terénní průzkum

Terénní průzkum neproběhl z důvodu nezájmu ze strany majitele objektu.

Závěr

Doba od poloviny 19. století do poloviny 20. století byla provázána velkými změnami, neboť staré české mlýny se postupně přetvářely do mlýnů s polouměleckým či uměleckým složením, jejichž vznik byl umožněn prudkým vývojem techniky a rozvojem průmyslu. Mlýny s uměleckým složením dnes odpovídají všechny mnou zpracované objekty. Některé z nich jsou dodnes plně vybaveny, a přestože již nejsou v provozu (výjimku tvoří mlýn Faulhammer v Tržku), nachází se v nich většina původního vybavení. Bohužel, takovýchto objektů je jen zlomek (např. mlýny v Tržku č. p. 27, 39 a 45). V největší míře se vyskytují mlýny stále existující, jejichž technologické vybavení se však z větší části, nebo dokonce vůbec, nedochovalo (např. mlýny v Němčicích č. p. 7, 70 a 82.). Třetí skupinu pak tvoří mlýny již zaniklé (mlýn v Němčicích č. p. 39, v Litomyšli č. p. 283, 638, v Nedošíně č. p. 42).

Vzhledem k výše popsané situaci je proto technologické vybavení většiny mlýnů dnes možné poznat především z archivních materiálů. Jejich důležitou součástí je korespondence obsahující mimo jiné žádosti o výměnu mlýnských zařízení. V těchto dopisech převládají žádosti o výměnu vysévačů, v drtivé většině pak o výměnu vysévačů hranolových za rovinné (např. mlýn v Litomyšli č. p. 283, v Němčicích č. p. 82, v Tržku č. p. 45.). Velmi častá byla také výměna či pořízení míchačky na mouku, méně obvyklé byly výměny válcových stolic, v ojedinělém případě šlo dokonce o výměnu mlecího kamene (mlýn v Litomyšli č. p. 283.).

Díky této korespondenci je také možné udělat si představu o ekonomické situaci s návazností na situaci politickou. Největší množství modernizací bylo totiž provedeno v roce 1947, v poválečné éře plné optimismu a budování. Nejméně pak v letech 1938 a 1939, což také koresponduje s tehdejší napjatou politickou situací. Stejně málo úprav proběhlo v letech 1948 a 1949, kdy již bylo zřejmé, že stát s velkým množstvím mlýnů do budoucna nepočítá, což posléze prokázal výše zmíněný výnos č. j. 31.037/51-243³⁰⁰ ze dne 1. října 1951, kterým byly zavřeny všechny mlýny nepotřebné pro socialistické hospodářství.

Mlýny se také lišily druhem pohonu, kdy v některých z nich se až do jejich zániku či přerušení provozu využívalo k pohonu vodní kolo (např. mlýny v Němčicích č. p. 7, 70 a 82, mlýn v Nedošíně č. p. 6). Ve zbylých byla většinou v rámci modernizace osazena vodní (všude bez výjimky Francisova) turbina (např. mlýny v Tržku č. p. 39 a 27, v Nedošíně č. p. 21), výjimečně se využívalo kombinovaného pohonu vodního kola např. se spalovacím (mlýny

³⁰⁰ Viz strana 18.

v Litomyšli č. p. 283 a 306, v Němčicích č. p. 39 a 47, v Tržku č. p. 27 a 45) či elektrickým motorem (mlýny v Litomyšli č. p. 283 a 306, v Němčicích č. p. 39, 47 a 51, v Tržku č. p. 27, 39 a 45, ve Višňárech č. p. 1).

Výraznější zastoupení průmyslově vyráběného strojního zařízení je patrné ze složení mlecích strojů. Drtivá většina mlýnů disponovala v roce 1939 alespoň jednou, ve většině případů však více, válcovou stolicí.³⁰¹ Mlecí kameny byly stále využívány, ve většině případů však pouze ke šrotování.³⁰²

Velmi zajímavé je porovnání zjištěných údajů o pohonech mlýnů v rámci jedné obce. Například v Tržku se současně nacházel mlýn poháněný dvěma Francoisovými turbinami a čtyřmi elektrickými motory (mlýn č. p. 39, Faulhammer), a o kus dál se nacházel mlýn se čtyřmi koly na vrchní vodu a spalovacím motorem (mlýn č. p. 27, Sirový). V Němčicích existoval pouze jeden mlýn poháněný Francisovou turbinou v kombinaci se spalovacím motorem (Mlýn č. p. 47, Stránský), zbylých pět mlýnů bylo poháněno vodním kolem (mlýny č. p. 7, 70 a 82), popř. kombinací vodního kola a spalovacího (mlýn č. p. 39) nebo elektrického (mlýn č. p. 51) motoru.

Dalším zajímavým kritériem je tedy porovnání vodní síly jednotlivých vodních toků. Nejsilnější tok, Loučná, měla průměrnou vodní sílu při středním množství vody 9,5 KS. Oproti tomu slabší tok Zlatý pásek, měl za stejných podmínek průměrnou vodní sílu 4,1 KS.³⁰³ Vodní tok Desná napájel pouze dva mlýny, přičemž mlýn v Tržku č. p. 27 čerpal částečně vodu i z Loučné, výpočet by proto v tomto případě nebyl průkazný. Stejná situace nastává v případě Říkovického potoka, který napájel pouze mlýn č. p. 1 ve Višňárech.

Vodní síla přiváděná k mlýnům se lišila i v rámci obcí. Například v obci Nedošín, kterým protékal nejsilnější vodní tok Loučná, činil při středním stavu vody největší rozdíl 8,2 KS.³⁰⁴ V obci Němčice, kterou protéká tok Zlatý pásek, byly rozdíly mnohem menší, protože síla vodního toku zde není dostatečně velká, aby umožnila větší rozpětí. Rozdíl činil 2,6 KS.³⁰⁵

³⁰¹ Výjimku tvoří mlýn v Němčicích č. p. 82. Použití válcových stolic nelze prokázat v Litomyšlském mlýnu č. p. 638, kde se nedochovaly téměř žádné materiály popisující technologické vybavení.

³⁰² Jediným mlýnem, který vlastnil samostatný šrotovník, a nevyužíval tedy ke šrotování mlecí kameny, byl mlýn v Tržku č. p. 27.

³⁰³ Vypočítáno z průměru všech dostupných vodních poměrů zkoumaných mlýnů k roku 1939.

³⁰⁴ Mlýn č. p. 9 měl při středním stavu vody vodní sílu 13 KS, kdežto mlýn č. p. 42 měl při stejném stavu vody vodní sílu pouze 4,8 KS.

³⁰⁵ Největší vodní sílu měl mlýn č. p. 47, a to 5,49 KS. Oproti tomu nejmenší vodní sílu měl podle dostupných materiálů mlýn č. p. 51, a to 3,43 KS.

Při porovnání vodní síly a výkonu vodních motorů jednotlivých mlýnů z dotazníku vyplňovaného hromadně v roce 1939, lze dojít k zajímavým závěrům. Např. mlýn ve Višňárech č. p. 1 měl největší výkon vodního kola 5 KS, ale v období od července do září byla vodní síla přiváděná k mlýnu pouze 3,3 KS, mlýn tudíž nemohl využívat plný výkon pohonu. Zajímavé je také porovnání vodní síly mezi mlýny v Litomyšli č. p. 306 (Markův mlýn) a č. p. 283 (Krausův mlýn). Jak jsem již zmiňovala, voda vedená náhonem ke Krausovu mlýnu protékala nejprve skrz náhon Markova mlýna³⁰⁶, z čehož plynuly neustálé spory těchto dvou mlynářů. Přestože se jednalo o stejný náhon, vodní síla Markova mlýna byla nejvýše 16 KS, v případě Krausova mlýna pak nejvýše 8,28 KS.

Přestože mnou popisované období je, převážně ve svém závěru, časem rozmachu průmyslově vyráběných zařízení, druhy pohonů v mnou zkoumaných mlýnech tomu příliš neodpovídají. K roku 1939 se v těchto mlýnech nacházelo celkem čtrnáct vodních kol na svrchní vodu, ale pouze deset Francisových turbin, z nichž tři se nacházely ve mlýně č. p. 24 v Cerekvici a dvě ve mlýně č. p. 39 v Tržku.

Ačkoliv mlýny sloužily především k mletí obilovin, vodní síla byla využívána i k pohonu doplňkových provozů. Mezi nejčastěji se objevující patřila pila (např. mlýn v Cerekvici č. p. 24, v Litomyšli č. p. 283 a 306, v Němčicích č. p. 39 a 51, v Tržku č. p. 27 a 45) a pekárna (např. mlýn v Cerekvici č. p. 24, v Nedošíně č. p. 21, v Litomyšli č. p. 283). Mezi často využívaná zařízení poháněná vodním motorem, která sloužila k provozu vlastních, nejčastěji hospodářských strojů, patřily řezačky na přípravu řezanky (např. mlýn v Litomyšli č. p. 306, v Nedošíně č. p. 9, v Tržku č. p. 45), cirkulárky (např. mlýn v Litomyšli č. p. 306, v Nedošíně č. p. 9, v Tržku č. p. 27), a dále mlátičky, hoblovací stroje, zařízení sloužící k broušení kotoučů, rozmítačky atd.

Sledované území odpovídá vývoji českého mlynářství, ale má několik specifíků, které vycházejí ze spíše slabších a velmi slabých používaných vodních toků, což vede k pomalejší modernizaci (např. značný počet vodních kol oproti turbínám) a významnějšímu využití elektromotorů u výkonného mlýna (Faulhammer, Tržek). V těchto souvislostech je pochopitelné používání zastaralých mlýnských strojů ještě krátce po druhé světové válce, a také výroba minimálního množství elektrické energie pro vlastní potřebu. To koresponduje i s poměrně pestrou podobou doplňkových zařízení, které zajišťovaly většinu mlýnů doplňkový zdroj obživy. Mezi ně v největší míře patřilo pilařství a pecnářství a nezanedbatelnou měrou také šrotování obilí ke krmným účelům.

³⁰⁶ Viz str. 26.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny

Městský úřad Litomyšl, Vodní kniha.

Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 395.

Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 396.

Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 397.

Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 398.

Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 399.

Národní archiv, fond Mlynářské ústředí, karton 400.

Literatura

Emanuel HERTÍK. *Mlynářství*, Praha, 1890.

Jaroslav KARAS. *Historický vývoj mlynářství*. Praha, 1919.

Jaroslav KARAS. *Mlynářství a stavba mlýnů, díl II. Čištění obilí a stroje k němu*. Praha, 1922.

Jaroslav KARAS. *Mlynářství a stavba mlýnů, díl III. Mlecí stroje*. Praha 1926.

Josef KLEMPERA. *Vodní mlýny v Čechách VI*. Praha, 2003, s. 252, ISBN 978-80-7277-146-2.

Jaroslav KOCOUREK. *Český atlas: Východní Čechy*. Praha: Freytag a Berndt, 2008, s. 368. ISBN 978-80-7316-286-3.

Antonín LEHOVEC. *Učebnice praktického mlynářství*. Praha, 1936.

Johanner MAGER. *Die Kulturgeschichte der Mühlen*. Leipzig. 1988. s. 268.

Luděk ŠTĚPÁN – Radim URBÁNEK – Hana KLIMEŠOVÁ. et al. *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II*. Praha, 2008, s. 316, ISBN 978-80-257-0015-0.

Luděk ŠTĚPÁN – Magda KŘIVANOVÁ. *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*. Praha, 2000, s. 306, ISBN 80-7203-254-2.

František TUREČEK. *Stroje mlecí*. Pardubice, 1949.

František TUREČEK. *Čištění obilí*. Pardubice, 1950.

František TUREČEK. *Encyklopedie mlynářství*. Nelokalizováno. Nedatováno.

Miluše VOPATŘILOVÁ. *Mlynáři na Litomyšlsku (2. pol. 17. stol. - 18. stol.)*. Pardubice: Filosofická fakulta Univerzity Pardubice, 2008, s. 139, přílohy s. 19. Nepublikovaná diplomová práce.

Internetové odkazy

Faulhammerův mlýn - nový a starý. Dostupný z: <http://vodnimlyny.cz/mlyny/mlyn/313-faulhammeruv-mlyn-novy-a-stary?locale=de>.

Konšelský mlýn, Špitálský mlýn. Dostupný z: <http://vodnimlyny.cz/mlyny/mlyn/307-konselsky-mlyn-spitalsky-mlyn>.

Mlýn v Němčicích. Dostupný z: <http://vodnimlyny.cz/mlyny/mlyn/283-nemcice-c-p-51>.

Mlýn Višňáry. Dostupný z: <http://vodnimlyny.cz/mlyny/mlyn/163-mlyn-visnary>.

Pramen Zlatý Pásek. Dostupný z: <http://www.estudanky.eu/8578-pramen-zlaty-pasek>.

Vyvěračka Loučná. Dostupný z: <http://www.estudanky.eu/5944>.

Water Wheel as a power source. Dostupný z: http://hmf.enseiht.fr/travaux/CD0708/beiere/3/html/bi/3/fichiers/Muller_histo.pdf.

Zamastilův mlýn v Tržku. Dostupný z: <http://vodnimlyny.cz/mlyny/mlyn/315?locale=ru%3Floca%3Dru.+Zamastilv>.

Seznam informátorů

Pan Běták, Němčice, řízený rozhovor ze dne 12. listopadu 2014.

Paní Divíšková, Němčice, řízený rozhovor ze dne 29. října 2014.

Pan Filipi, Nedošín, řízený rozhovor ze dne 13. prosince 2014.

Pan Hanus, Nedošín, řízený rozhovor ze dne 15. prosince 2014.

Pan Marek, Litomyšl, řízený rozhovor ze dne 18. srpna 2014.

Pan Poul, Němčice, řízený rozhovor ze dne 8. a 21. listopadu 2014.

Pan Sirový, Tržek, řízený rozhovor ze dne 3. února 2012.

Paní Stránská, Němčice, řízený rozhovor ze dne 6. listopadu 2014.

Pan Tkadleček, Němčice, řízený rozhovor ze dne 12. listopadu 2014.

Seznam použitých zkratek, značek, termínů a jiného označení

apod. – a podobně

č. j. – číslo jednací

KS – koňská síla

q – metrický cent

kW – kilowat

MIÚ – Mlynářské ústředí

MNV – Místní národní výbor

např. – například

SHO – Svaz pro hospodaření obilím

tzv. – takzvaně

Seznam příloh

- Příloha č. 1 Tabulka pohonných systémů mlýnů v roce 1939.
- Příloha č. 2 Tabulka mlecích zařízení mlýnů v roce 1939.
- Příloha č. 3 Tabulka připojených provozoven a dalšího využití vodní síly v roce 1939.
- Příloha č. 4 Mlýn č. p. 306, Litomyšl. Čelní pohled z ulice, na snímku majitel p. Marek.
- Příloha č. 5 Mlýn č. p. 21, Nedošín, funkční turbína.
- Příloha č. 6 Mlýn č. p. 6, Nedošín.
- Příloha č. 7 Mlýn č. p. 9, Nedošín, pozůstatky po mlýnské technologii.
- Příloha č. 8 Náhon v blízkosti mlýna č. p. 42, Nedošín. Nově zbudovaný náhon mimo dosah mlýnu.
- Příloha č. 9 Mlýn č. p. 7, Němčice. Torzo hranolového vysévače.
- Příloha č. 10 Mlýn č. p. 42, Němčice. Dochované vodní kolo s kovovými lopatkami.
- Příloha č. 11 Mlýn č. p. 71, Němčice. Válcová stolice s rýhovanými válci od firmy Hübner a Opitz.
- Příloha č. 12 Mlýn č. p. 39, Tržek. Dopravník na pytle s mlýnskými výrobky.
- Příloha č. 13 Mlýn č. p. 39, Tržek.
- Příloha č. 14 Mlýn č. p. 27, Tržek. Rovinný vysévač.

Přílohy

Příloha č. 1 Tabulka pohonných systémů mlýnů v roce 1939.

	Vodní kola	Turbíny	Elektromotory	Spalovací motory	Jiné motory
Cerekvice č. p. 24		3			
Litomyšl č. p. 638					
Litomyšl č. p. 283	2				
Litomyšl č. p. 306		1		1	
Nedošín č. p. 21		1			
Nedošín č. p. 6	1				
Nedošín č. p. 9		1			
Nedošín č. p. 42		1			
Němčice č. p. 7	1				
Němčice č. p. 82	1				
Němčice č. p. 39	1			1	
Němčice č. p. 70	1				
Němčice č. p. 51	1		1		
Němčice č. p. 47		1		1	
Tržek č. p. 39		2	4		
Tržek č. p. 27	4			1	
Tržek č. p. 375	1			1	
Višňáry č. p. 1	1		1		

Příloha č. 2 Tabulka mlecích zařízení mlýnů v roce 1939.

Mlecí stroje	Válcové stolice	Mlecí kameny	Jiné mlecí stroje	Roztírací a rozměňovací stroje	Šrotovníky
Cerekvice č. p. 24	4	2			
Litomyšl č. p. 638					
Litomyšl č. p. 283	4	2			
Litomyšl č. p. 306	5	1			
Nedošín č. p. 21	3	2			
Nedošín č. p. 6	2	1			
Nedošín č. p. 9	3	1			
Nedošín č. p. 42	1	1			
Němčice č. p. 7	1	1 (+1v rekonstrukci)			
Němčice č. p. 82		1			
Němčice č. p. 39	3	1 (šrot?)			
Němčice č. p. 70	2	1 (+šrot?)			
Němčice č. p. 51	2	2			
Němčice č. p. 47	5	1			
Tržek č. p. 39	8	1		5	
Tržek č. p. 27	3	1		1	2 (1 mačkáci stolice?)
Tržek č. p. 375	4	2			
Višňáry č. p. 1	1	1			

Příloha č. 3 Tabulka připojených provozoven a dalšího využití vodní síly v roce 1939.

	Pila	Pekárna	Dynamo	Generátor	Elektrárna	Jiné
Cerekvice č. p. 24	Ano	Ano		Ano, 17 kW		Omítací a okružní pila, brusička
Litomyšl č. p. 638						
Litomyšl č. p. 283	Ano, 3 - 4 KS	Ano	Ano			
Litomyšl č. p. 306	Ano					Mlátička, řezačka, cirkulárka
Nedošín č. p. 21		Ano	Ano, 5,5 a 5,4 kW		Ano	
Nedošín č. p. 6						
Nedošín č. p. 9						Mlátička, řezačka, cirkulárka
Nedošín č. p. 42			Ano, ½ kW, 110 V			
Němčice č. p. 7						
Němčice č. p. 82						
Němčice č. p. 39	Ano, 12,5 KS					
Němčice č. p. 70			Ano, 3,3 kW, 120 V			Řezačka
Němčice č. p. 51	Ano, 5 KS		Ano			
Němčice č. p. 47						
Tržek č. p. 39						
Tržek č. p. 27	Ano, 8 KS					Hoblovací stroj, pásová pila, rozmítačka, brusička
Tržek č. p. 375	Ano, 3 KS		Ano, 1 KS			Míchačka na těsto, řezačka
Višňáry č. p. 1			Ano, 1 KS			

Příloha č. 4 Mlýn č. p. 306, Litomyšl, čelní pohled z ulice, na snímku majitel p. Marek.

Příloha č. 5 Mlýn č. p. 21, Nedošín, funkční turbína.

Příloha č. 6 Mlýn č. p. 6, Nedošín.

Příloha č. 7 Mlýn č. p. 9, Nedošín, pozůstatky po mlýnské technologii.

Příloha č. 8 Náhon v blízkosti mlýna č. p. 42, Nedošín. Nově zbudovaný náhon mimo dosah mlýnu.

Příloha č. 9 Mlýn č. p. 7, Němčice. Torzo hranolového vysévače.

Příloha č. 10 Mlýn č. p. 42, Němčice. Dochované vodní kolo s kovovými lopatkami.

Příloha č. 11 Mlýn č. p. 71, Němčice. Válcová stolice s rýhovanými válci od firmy Hübner a Opitz.

Příloha č. 12 Mlýn č. p. 39, Tržek. Dopravník na pytle s mlýnskými výrobky.

Příloha č. 13 Mlýn č. p. 39, Tržek.

Příloha č. 14 Mlýn č. p. 27, Tržek. Rovinný vysévač.

Příloha č. 15 Mlýn č. p. 27, Tržek. Stále funkční turbína.

